

งานนิพนธ์
๗

หอสมุดแห่งชาติ

326.9593

๖๖๖

- ฐานันดรไพร่ -

โดย

ดร. สุพรรณโร.

คำนำ

ในการฉาปนกิจศพ คุณแม่ ผมได้พยายามหาหนังสือทพระ
มีประโยชน์มาพิมพ์เป็นบรรณาการแก่ท่านที่เคารพนับถือ ที่ให้เกียรติ
มาในงาน

คุณชวร สุขพานิช ทราบเรื่องน้าจึงได้มอบเรื่อง “ฐานันดร
ไพร่” ซึ่งคุณชวรได้รวบรวมขึ้นไว้ และยังไม่เคยตีพิมพ์ออกมาเป็น
รูปเล่มเลย การเสาะหาหนังสือของผมก็หยุดยั้งแค่นั้น กลายเป็นความ
พอใจอย่างยิ่ง เพราะคิดว่าหนังสือเล่มนี้ คงมีประโยชน์แก่ท่านที่
อยากทราบเรื่อง “ไพร่” เรื่อง “ทาส” แต่โบราณมาจนได้รับพระ
มหากรุณาธิคุณ จากสมเด็จพระปิยมหาราช ให้ “เลิกทาส” ผมจึงขอ
ขอบพระคุณ คุณชวร สุขพานิช เป็นอย่างมากไว้ในโอกาสนี้

ขณัศกัศที่คณแม่ได้ประกอยไว้รวมทั้งพวกลูก ๆ ได้กระทำให้
ในครั้งนึ่งเป็นผลคณันคาลให้คณแม่ผู้เป็นร่วมโพธิ์ร่วมไทรของพวกลูก ๆ
ได้เสวยสุขในสัมิปรายภพโน้นเถิด

nov

326.9593

ว 112 5/4

ว. 3219

นางหล้า กระอ้างคาสตร์

ชาตะ พ.ศ. ๒๔๒๓

มรณะ พ.ศ. ๒๕๐๕

ปณิธาน

เรื่อง “ฐานันดรไพร่” ที่ท่านถืออยู่ขณะนี้ ผู้เขียนเขียนขึ้นด้วยความอยากรู้อยากเข้าใจภาวะสังคมไทยในอดีตให้ดีขึ้น ยังไม่พึงประสงค์จะนำออกมาเผยแพร่ เพราะยังเป็นเรื่องไม่สมบูรณ์ ขาดหลักฐานและการเรียบเรียงให้สละสลวยอยู่มาก แต่เพราะขัดเพื่อนเก่าอ่อนวอนไม่ได้ จึงอนุญาตให้นำออกมาตีพิมพ์ เพื่อเป็นของชำร่วยในการฉาบฉวยกิจศพ ความไม่สมบูรณ์ของเรื่องจึงมาปรากฏแก่ตาท่านอยู่ในขณะนี้

ผู้เขียนมีความเห็นมานานแล้วว่า เรื่องทาสและเรื่องไพร่เป็นเรื่องใหญ่ ซึ่งรัชกาลที่ ๕ ท่านทรงเปลี่ยนแปลงโดยยุบเลิกประเพณีเดิม เรื่องทาสก็เป็นเรื่องที่ผู้พูดผู้เขียนกันมานานแล้ว แต่เรื่องการเลิกไพร่ ดจะยังไม่มีใครพูดถึงหรือแม้แต่แย้มความสนใจออกมาเลย ซึ่งอันที่จริง เรื่องของไพร่ในอดีตเป็นเรื่องใกล้ตัวพวกเราในปัจจุบันมากกว่า เรื่องของทาสเป็นไหนๆ อดีตในที่นี้หมายถึงเมื่อ ๕๐--๖๐ ก่อนในสมัยพ่อสมัยลุงพวกเรานเอง

เมื่อคราวเขียน เรื่องขอเดยวกันนี้ให้ “ชุมนุมจุฬา” (ฉบับธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๒) ผู้เขียนๆ เป็นแบบ Survey ก็ยังไม่ได้กระโจนเข้าไปกลางเรื่องกลางวง เป็นแต่และล้อมอยู่รอบนอกเพื่อให้เห็นภาพอย่างกว้างๆ แต่ในคราวนี้ผู้เขียน เขียนจากหลักฐานเป็นแล้วๆ เรียงกันมาตามลำดับหน้าหลัง จึงเต็มไปด้วยการอ้างหลักฐานกฎหมาย ซึ่งออกจะหนักสมองมาก ถ้าอ่าน

อย่างตั้งใจ แต่ถ้าท่านไม่กลัวเหนื่อย ท่านจะทราบจากเรื่องว่า
ฐานันดรไพร่ อบอุ่นด้วยเหตุผลทางการเมืองอะไร? มีภาวะ
ความเป็นอยู่เชษฐชน หรือเสื่อมโทรมลงในกาลสมัยใด? และ
หลุดพ้นยากขึ้นมาได้ด้วยวิธีการและเหตุผลทางการเมืองอย่าง
ไร? คือเป็นเรื่องของฐานันดรไพร่ในอายุขัยของสถาบันตลอด
ระยะ ๖๐๐ ปี ทั่วหลักฐาน ขณะนี้ไพร่ได้ตายไปแล้ว เหลืออยู่
แต่ประชากรอันเป็นลูกหลานคือตัวเรา เราใช้สิทธิซึ่งสังคม
ปัจจุบันให้ไว้ ดำเนินชีวิตให้เป็นประโยชน์ได้มากกว่าพวกไพร่
ในอดีตหรือไม่ เป็นเรื่องที่คนไทยในอนาคตกำลังถามกันอยู่?

ในปัญหาของสังคมไทยในอดีต มีอยู่ปัญหาหนึ่งซึ่งมีผู้
ถามกันแล้ว แต่ยังไม่มีการคำตอบ คือว่า คนไทยในสมัย
รัชกาลที่ ๓ และต้นรัชกาลที่ ๔ มีจำนวนรวม ๒ ล้าน เท่านั้น
จากจำนวนประชากรหลายเชื้อชาติราว ๖ ล้านคน (ตัวเลขของ
ท่านสังฆราชปาเลอกัวส์) ปัญหาที่ถามก็คือว่า คนไทยไม่ถึง ๒
ล้าน นี้ใช้อะไรเป็นเครื่องมือกล่อมเกลาคคนทั้ง ๖ ล้าน ให้ดำรง
ชีวิตไทยจนมีลูกหลานว่านเครือเป็นไทยจำนวน ๒๕ ล้านคนใน
ปัจจุบัน? หรืออีกนัยหนึ่ง เหตุใดเราจึงมีวัฒนธรรมไทยกลมกลืน
กันไปได้ทั้งชาติ ทั้ง ๆ ที่ประชากรไทยเพิ่งหลุดพ้นจากภาวะ
“ไพร่” เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘ นเอง

ขจร สุขพานิช

๕ พฤศจิกายน ๒๕๐๕

ฐานันดรไพร่

อารัมภบท

SERFDOM ถูกตรึงกับคำว่า การเป็นไพร่ เป็นศัพท์ตรงกันข้ามในความหมายกับคำ FREEDOM คือความเป็นไทย ผู้ที่เป็น SERF หรือเป็นไพร่ไม่ใช่นายของตนเอง แต่มีพันธะต้องรับใช้ในกิจการของเจ้านาย ทว่ายังไม่ถึงกับเป็นทาส เช่น พวกทาส ซึ่งเจ้านายจะจำหน่ายจ่ายโอนออกไปได้ สิ่งที่มี SERF ไว้ให้อยู่กับเจ้านายในคดียุโรปคือทาส SERF ผู้หาเลี้ยงชีวิตของตนและครอบครัวเหนือทาสของเจ้านายคนใดก็เป็น SERF ของเจ้านายผู้นั้น แต่ไพร่ในคดียุโรปมีสิทธิเสรีที่จะรับจ้างหกร้างต่างพงทกน ทว่าเปล่าเลี้ยงชีวิต ได้ตาม กฎหมาย หากแต่ไม่มีสิทธิจะ ใ้รับการปกป้องรักษาและสิทธิใน ทางโรงเรียน ถ้าไม่สังกัดอยู่กับเจ้าหม่มมณาย การที่ไพร่จำต้องสังกัดอยู่กับเจ้าหม่มมณายก็เพื่อแลกเปลี่ยนกับการคุ้มครองชีวิตและทรัพย์สินของตน เช่นนี้ ทุ ๆ การเป็นไพร่ของเราก็คือการสมัครใจมากกว่าการถูกบังคับทางเศรษฐกิจ เช่น พวก SERF SERF กับไพร่จึงคล้ายกันและต่างกันในบางลักษณะ คล้ายกันในแง่ที่ต้องรับใช้นายของตน แต่ต่างกันในแง่ที่ SERF เป็นไพร่เพราะถูกภาวะเศรษฐกิจบังคับ ส่วนไพร่ของเราสมัครใจอยู่ เพื่อแลก

เปลี่ยนกับความพหุภควิทยา ฉะนั้น FEUDALISM หรือการปกครอง
โดยอภิการณสิทธิ์ตกเป็นหลัก ตามคติยุโรปจึงต่างกับคติของไทยเรา
ทรงตนเอง

✖ มีท่านผู้หนึ่งชื่อ Palgrave (เป็นทูตอังกฤษประจำกรุงเทพฯ ก่อน
จาก Mr. Knox ในรัชกาลที่ ๕) กล่าวไว้ในรายงานของเขาว่า เมือง
ไทยคล้ายกับสถานที่เพาะปลูกที่เต็มไปด้วยข้าวทาสอันกว้างใหญ่ไพศาล
โดยที่ประชาชนพลเมืองทั้งหมดเป็นข้าวทาสด้วยกันทั้งนั้น ข้าวทาส
เหล่านี้แบ่งออกได้เป็น ๓ จำพวก คือ ข้ารัฐบาล ข้าเอกชน และข้าทาส
รายงานเขียนขึ้นเมื่อ ๘๐ ปีล่วงมาแล้วเอง และพิจารณาออกจะ
เป็นจริงตามที่คณะและมาตรฐานของยุโรปสมัยนั้น แต่รายงานของ
Palgrave มิได้แสดงวิธีการปรับปรุงแก้ไขให้สังคมไทยดีขึ้น พระราช
กรณียกิจอื่น ยิ่งใหญ่ โดยทรงแก้ไขภาวะของสังคมให้วัฒนามาเป็นร
บปัจจุบัน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นผู้ทรงจัดทำสำเร็จ
ลุล่วงไปได้ก่อนสิ้นรัชกาล แต่พระราชกรณียกิจส่วนนี้ยังไม่เป็นที่ทราบ
กันมากนัก

ในจำนวนหนังสือเรื่องเมืองไทย เราหาหนังสือซึ่งกล่าวถึง
สภาพของสังคมไทย โดยเฉพาะเกี่ยวกับประชาชนพลเมือง ว่ามีภาวะ
การดำรงคงอยู่เพียงคนเดียวหรืออย่างไร เราหาได้ยากเหลือเกิน
เหตุที่คนไทยในสมัยรัชกาลที่ ๓, ๔ และ ๕ จึงมิได้เขียนขึ้นไว้เป็น
มรดกตกทอดมากเหลือทราบ หรือผู้หนึ่งสละอยู่ในจำพวกสกุลขุนนาง
มีบุญญาบรรพาคักค และเครื่อง ประกอบเกตุกลุขชีวิตให้ ผาสกรณรมย์ เสีย

แล้ว จึงไม่มีจิตใจจะวาทภาพสังคมของคนเป็นทวนหนึ่งสื่อมาให้คนรุ่นหลัง
ทราบก็เป็นได้ ส่วนพวกฝรั่งเข้ามาตั้งถิ่นฐานดำเนินอาชีพของตนอยู่
ในกรุงเทพฯ พระมหานครในเวลานั้นก็ยังไม่ค่อยมี แต่หนังสือก็กล่าว
ผู้เขียนก็ยังไม่เคยพบ เห็นอยู่แต่หนังสือของท่านสังฆราช ยวง บียักส์
ปาเลอกัวส์ อยู่เล่มหนึ่งซึ่งพอจะยกถือเป็นแนวทางได้ ว่าคนไทยใน
รัชกาลที่ ๓ มีภาวะความเป็นอยู่ในสังคมอย่างไร ท่านสังฆราช
ปาเลอกัวส์ เขียนไว้ว่า: (ตามฉบับแปลของ สันต์ ท. โกมลบุตร)~

“ไพร่ฟ้านั้นแบ่งออกเป็น ๕ ชั้น : ไพร่หลวง, ไพร่สม, ไพร่ส่วย,
เลกและทาส ข้าพเจ้าจะไต่ถามถึงไพร่หลวงหรือทหารในตอนทศวรรษ
ถึงยามสงคราม ส่วนไพร่สมที่ตกเกณฑ์ที่เขาเรียกว่า เข้าเดือน นั้น
ต้องเข้ารับราชการบดสามเดือน จ่ายค่าลงให้ไปสร้างบ่อนปรการ วัด
หรือพระตำหนัก ขุดคลอง ทำเขื่อน ทำทาง สร้างโรงเรียน และ
สรรพงานหลวงสาธารณะทุกอย่าง ถ้าผู้ใดไม่ยอมทำงานไพร่สมก็มี
ทางที่จะทำได้โดยชำระเงินสิบหกบาทให้แก่ผู้เป็นหัวหน้าควบคุมงาน ซึ่ง
คนผู้นั้นจะเก็บไว้เสียเองหรือจ้างผู้อื่นเข้ามาทำงานแทนก็ได้ เป็นสิ่ง
พิสูจน์ได้อย่างแน่ชัดว่า พวกหัวหน้าคนงานไม่ว่าใหญ่หรือน้อยจะต้อง
ยกเว้นราชการงานหลวง แก่บุคคลกลาง คนเพ้อ อาณาประโยชน์ของตน
เองทั้งสิ้น ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินก็ทรงทราบดี แต่พระองค์หัดับพระเนตร
เสีย และทวยเหตผล เพราะเงินที่ชำระราชการได้รับพระราชทานนั้น
น้อยนักไม่พอเลี้ยงปากเลี้ยงท้อง นี่คือการกระทำที่เขาเรียกกันว่า
ทำนาบนหลังไพร่ คือทำนาบนหลังราษฎรนั่นเอง

ท้าวราชสีมามณฑล มีราษฎรอีกเป็นอันมากทมิไคชนสังกัดเป็น
ไพร่สม แต่จะต้องเสียค่าภาคหลวงหรือส่วยเป็นรายปี มีมูลค่าแตกต่างกัน
ต่างกันตั้งแต่ ๔ ถึง ๑๖ บาท ลางคนก็ชำระเป็นไม้เส้า ลางคนก็
ชำระเป็นแผ่นอิฐ กระเบื้องมุงหลังคา ปูนขาว ทราย ไม้ฝ่าวง นาผิง
ไม้กฤษณา น้ำมันยาง ยางสน ฯลฯ ราษฎรอาจเป็นพวกทมิ
ความสขุทิสก เพราะว่าเมื่อได้ชำระค่าภาคหลวงหรือส่วยเป็นต้นไม้
หรือสิ่งของแล้ว ก็เป็นอิสระตลอดชีวิต ไม่ต้องทำงานหลวง ยกเว้นใน
กรณีทมิสงครามจึงจะต้องเกณฑ์เข้าเป็นทหารเหมือนอย่างคนอื่น ๆ

ส่วนพวก เลก (lek) นั้น คือครอบครัวทมิทมิไคเพื่อเข้ารับ
ราชการในพระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ แบ่งออกเป็น
๒ จำพวก คือ เลกไพร่ และ เลกทาส เลกทุกคนจะต้องชำระเงินต่อ
ท้องพระคลังทุกปี ซึ่งเป็นเงินค่าราชการที่ไม่ค่อยตายตัวนัก เลกทาส
ชำระตั้งแต่ ๒ ถึง ๔ บาท เลกบริวารตั้งแต่ ๓ ถึง ๖ บาท เจ้านาย
และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่มีครอบครัวเล็กชนอยู่ในสังกัดของตนทั้งแต่หนึ่ง
พันลงมาถึง ๔๐๐ หรือ ๕๐๐ ครอบครัว แต่จะเรียกตัวมาใช้งานได้
เพียงชั่วคราวชั่วคราวเท่านั้น เช่น ให้มาเป็นฉพายในงานพิธีสาธารณะ
 เป็นต้น แต่ก็ต้องส่งตัวไปเป็นข้าราชการได้ทุกเมื่อที่หน่วยราชการส่วน
นั้นร้องขอมา และต้องให้เสียเงินค่าราชการเป็นรายปีแก่ท้องพระคลัง
ด้วย ถ้าพวกเลกไม่มีเงินชำระ ผู้เป็นเจ้าของก็จะออกให้ไปก่อน แล้ว
ก็คัดออกเยยอย่างสงวนที่สุดเลกที่ยากจนก็ตกเป็นทาสของคนไป ตาม
ธรรมดา พวกเลกเป็นกำลังหารายได้อันสำคัญให้แก่เจ้าขุนมูลนาย ถ้า

ไม่ก่อกวนไปและปล่อยให้ทำมาหากินตามปกติข พวกเลขระนำของ
ก่านิลเช่นข้าว ผลไม้และปลาทำให้เป็นอันมาก” (จากหนังสือ ช่อ
พรรณนาเรื่องกรุงสยาม ตอนที่ ๘)

ข้อความที่คัดมาลงไว้ให้ นี้ ท่านสังฆราชปาเลอกัวส์ ได้เขียน
ขึ้นไว้ หลังจากได้ใช้ชีวิตอยู่ในกรุงสยามถึง ๒๔ ปี ตลอดระยะเวลา
ดังกล่าว ท่านได้ค้นเคยคบหาจับชนทุกชนในบ้านเมืองเรา รวมทั้งได้
เสาะแสวงหาความรู้ ด้วยการเดินทางออกไปคลุกเคล้ากับผู้คนตามต่าง
จังหวัด จนเป็นที่ยกย่องนับถือว่าเป็นนักบวชที่ทรงความรู้ประเพณีและ
ความรู้รอบรู้เยี่ยงนักปราชญ์คนหนึ่ง หนังสือเรื่องเมืองไทยเล่นของท่าน
จึงควรนับได้ว่าเป็นหนังสือที่สละสลวยเล่มหนึ่งที่ฝรั่งเขียนขึ้นเกี่ยวกับบ้านเมือง
ของเรา แม้กระนั้นนัก ท่านอธิบายพวกไพร่สมปนเปกับพวกไพร่หลวง ซึ่ง
ตามหลักฐานจากประกาศกฎหมาย แยกแยะภาระหน้าที่ของไพร่หลวง
และไพร่สมไว้ ให้ที่ราชทัณฑ์หาได้เป็นไปตามที่ท่านสังฆราชอธิบายไว้ไม่
ยกเว้นเรื่องไพร่หลวงและไพร่สมว่าคือคนชนชาติใดแล้ว นอกนั้นจะถูก
ก่อกวนความเป็นจริง

นอกจากรายงานของ Palgrave และคำอธิบายเรื่องไพร่ของท่าน
สังฆราชปาเลอกัวส์ ยังมีชาวต่างประเทศอีกผู้หนึ่ง คือ แฮมมอนด์
ลีโอนเวนส์ เขียนเรื่องว่าทาสในระบอบของไทยเป็นบทความสั้น ๆ
แทรกอยู่ในเรื่อง SIAMESE HARLEM LIFE ซึ่งผู้เขียนเห็นว่าพอจะนำ
เข้ามาประกอบเรื่องราว ‘ฐานันดรไพร่’ ได้ แฮมมอนด์ลีโอนเวนส์ เข้ามารับ
ราชการในตอนปลายรัชกาลที่ ๔ คือเมื่อพุทธศักราช ๒๔๐๕ ใน

หน้าท คริสตอ ภาษาและชนบ ธรรมเนียม อังกฤษ ในพระบรม มหาราชวัง
เธอทำหน้าทน้อยราว ๕ ปี จึงได้กราบถวายบังคมลาออกจากราชการ
กลับออกไปอยู่ ณ เมืองบอสตัน สหรัฐอเมริกา ตลอดระยะ ๕ ปีที่นาง
เข้ามาคลุกเคล้าอยู่ในพระบรมมหาราชวังและได้รู้จักมักคุ้นกับกลุ่มชาว
ต่างประเทศในพระนคร เป็นของแน่นอนว่านางได้ประสบพบเห็นเรื่อง
ราวและเหตุการณ์ต่าง ๆ ในครั้งนั้น เสียขายอยู่แต่ที่นางมีความ
จำเป็นในการดำรงชีพ เมื่อเขียนหนังสือเรื่องเมืองไทยออกขายนางก็
คลุกเคล้าเรื่องจริงบ้าง เรื่องทกคทคนบ้าง ผสมผสานกันให้เป็นหนังสือ
น่าอ่านเพื่อจะขายให้ได้เงินมาก ๆ หนังสือที่นางแต่งจึงเป็นภัยแก่ผู้ทชาน
อย่างไม่ไ้ใคร่ตรองสอบทานหลักฐาน แต่เฉพาะบทความเรื่องข่าวทาสที่
กล่าวถึงนี้ นางเขียนว่านางได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทาน สำเนา กฎหมาย ลักษณะทาส ให้แก่
นาง นางจึงแปลออกเป็นภาษาอังกฤษคือบทความเรื่องน มีใจความว่า:

“ในจำนวนประชากรของประเทศสยาม ๓ อยู่ในภาวะความเป็น
ทาสอย่างไม่สู้รุนแรงนัก ข่าวทาสเหล่านี้ ประทศด้วยเครื่องหมายของ
เจ้าของข่าวทาส หรือมีฉันทนพวกเจ้าหนักจะยกตัวไว้ ให้กระทำงานชดใช้
หนี้ ซึ่งกฎหมายอนุญาตให้ ผู้ทชกเว้นไม่อยู่ภายใต้คำว่าข่าวทาส
คือ พระ บรม วงศ์านวงศ์ เจ้านาย ชนนาง ผู้ใหญ่ และผู้ทำการ พินักษา
คลาการแทนน แม้กระนั้นพวกเหล่านี้ ก็จำต้องมารับใช้พระมหากษัตริย์
ในเมื่อเกิดศึกสงคราม ถ้าตัวเองมาไม่ไ้ก็จำต้องจ้างวานให้ผู้อื่นมารับ
ใช้แทนตัว.....ข่าวทาสในประเทศสยามแบ่งออกได้เป็นจำพวกใหญ่ๆ

๓ จำพวก คือ ไพร่ บ่าว และทาส ไพร่นั้นเป็นทาสโดยกำเนิดและติด
 มากับที่ดิน บ่าวคือทาสด้วยการซื้อหามา ส่วนทาสคือผู้ที่เป็นเชลย
 คัก.../...” ข้อความที่นำมาเสนอนี้ เป็นเพียงส่วนย่อยของบทความ
 แม่กระนั้นนักก็ยังมีข้อผิดพลาดอย่างใหญ่หลวง คือเมื่อนางกล่าวว่า
 ไพร่นั้นเป็นทาสมาแต่กำเนิดและติดมากับที่ดิน บ่าวคือทาสด้วย
 การซื้อหาทาส คือเชลยคัก’ (Prie are slaves by birth and attached
 to the land, Baw are slaves by purchase, and Tatt are slaves
 captured in war) นางไม่มีความเข้าใจถึงข้อแตกต่างระหว่างไพร่หลวง
 และไพร่สม และกรรมสิทธิ์ในที่ดินนั้นหาได้ผูกพันให้ผูกพันกับที่ดิน
 นั้นหรือไม่ ไพร่ของเจ้าของที่ไม่ ส่วนบ่าวนั้น นางก็ใช้คำว่า Slave ซึ่ง
 ควรจะใช้กับคำว่าทาส โดยเฉพาะ ทั้งนี้แสดงให้เห็นว่าภาวะของสังคม
 ไทยเกี่ยวกับ ‘ข้า ทาส บ่าว ไพร่’ เป็นสิ่งที่อยู่เกินสติปัญญาความรู้
 ความเข้าใจของพวกทนายจากสังคมยุโรป

อินทรี Palgrave อยู่ที่เมืองไทยเพียง ๓-๔ ปี เท่านั้น
 แอนนา อยู่ที่เมืองไทยเพียง ๕-๖ ปี ที่ไหนจะมีเวลาพอที่จะเข้าใจภาวะ
 ถึงกล่าวอันเร้นลับของสังคมไทยได้กระจำ เพราะเราเห็นแล้วว่า แม้แต่
 ท่านสังฆราชปาเลอวีส ท่านเข้ามาอยู่ในเมืองไทยกว่า ๒๐ ปี ก็ยัง
 ไม่เข้าใจในภาวะของสังคมไทยได้ลึกซึ้งนัก แม้กระนั้นการที่เขียน
 นำเรื่องราวของชาวต่างประเทศ ๓ ท่าน มากล่าวไว้ให้ทราบในท
 กเพื่อเป็นแนวทางให้เห็นว่า ภาวะของประชาชนพลเมืองเมืองเมอรูนี่
 ของเราอยู่ในภาวะที่ยากแค้นไร้ความหวังสิ่งใดในชีวิตเสียจริง ๆ

ถ้าหากเราไม่มีทางทราบเสียเลย ว่าครั้งหนึ่งสมัยหนึ่งนานมาแล้ว ภาวะของสังคมไทยมีไ้ตกต่ำต่ำทุกขัณเียงนั้ แต่กลับเป็นสิ่งที่อิทธิพลซึมซ่น ในเมื่อค่านังงหรืออ่านพบ เกยวกับสังคม ไทย ของ สมัยสุโขทัย เราจะไม่รู้สึกซ่นชมระทมทุกขัณเียงนั้ ก่เมื่อครั้งหนึ่งเมื่อ ๕๐๐-๖๐๐ ปีก่อน สังคมไทยเคยไ้รับเสรีภาพในการดำเนินชีวิตโดยอิสระ มีกรรมสิทธิ์ในเรือกสวนไร่นาทรัพย์สินของตน มีเสรีภาพในการหย่อนใจแสวงหาความเพลิดเพลินเมอถึงคราวนักชั้ตฤกษ์ หรือจะกล่าวโดยสรุปก็คือ มีความเป็นไทยในการดำรงชีวิตโดยไม่ต้งตกไปอยู่ใ้ข้าศึกค่อรยไ้ใช้ในฐานะบ่าวไพร่ ข้าทาสผู้ใด แล้วด้วยเหตุผลกลใด สังคมไทยจึงกลับมามีค่าบัลภณเียงนั้ที่เป็นอยู่ตามแนวเขียนของชาวต่างชาติทั้ง ๓ ท่กล่าวแล้ว กาลเวลามีไ้้นำความเจริญพัฒนามาสู่ชีวิตของคนเป็นกฎธรรมดาคือไปหรือ? ถ้ากาลเวลาในสมัยหนึ่งคราวหนึ่ง นำความเสื่อมโทรม ความ ถอยหลัง เข้าคลองมาสู่สังคมกาลเวลานั้นซึ่งจะมีถึง ๕๐๐-๕๐๐ ปีกตามท่ ก็เป็นกาลเวลาที่ผ่านมาโดยเปล่าประโยชน์ หากควรยกย่องเทิดทูนไว้ ในประวัติศาสตร์ของชาติไม่

ไพร่ในสมัยอยุธยา

เมอชนชาติไทยสถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี พิจารณาจากกฎหมาย (ตราสามดวง) บางลักษณะ เราจะเห็นไ้ว่าลักษณะเบ็ดเสร็จระบุดักราก่อนกรุงศรีอยุธยาจะไ้รับการสถาปนาเป็นราชธานี

เสียอีก กล่าวคือระบุไว้ว่าตราชนเป็นกฎหมายเมื่อ พุทธศักราช ๑๘๘๕
 กฎหมายนั้นระบุพระนามพระเจ้าแผ่นดินว่า “สมเด็จพระเจ้ารามาธิบดี
 ศรีวิสุทธิธรรม... ” ท่านผู้นั้นใช้สมเด็จพระรามาธิบดีคือท้าว
 ทราบทวกันแล้วหรือไม่ และศักราชทองถึงจะถูกต้องหรือไม่ก็เป็นอีก
 เรื่องหนึ่ง แต่ ณ ที่นี้จะขอกล่าวแต่เพียงว่ากฎหมายลักษณะเบ็ดเสร็จ
 ประกาศให้ผู้คนพลเมืองได้ทราบว่า ช่างไม้โคกระบือของผู้ใดให้ปลูกไว้
 อย่าปล่อยให้ปลงระเลยให้เข้าไปเหยียบย่ำหรือกินข้าวในนาของผู้อื่น จะมี
 ความผิดตามกฎหมาย นาของราษฎรและข้าวทวราษฎรปลูกไว้ที่ไหนก็
 ถิ่นนาข้าวในนาเสียหายนหรือลักกินนำออกจากนาของผู้อื่น กฎหมาย
 จะลงโทษตามที่กำหนดไว้ และในมาตรา ๓๓ กฎหมายนั้นตราไว้ว่า:

“ถ้าผู้ใดกันสร้างเล็กร้างที่ไร่นาเรือกสวนนั้นให้ไปขอกแก่เสนา
 นายระวางนายอากรไปค้ำไถนาเรือกสวนที่กันสร้างนั้นให้มากแลน้อย ให้
 เสนานายระวางนายอากรเขียนโฉนดให้ไว้แก่ผู้เล็กร้างกันสร้าง นั้นให้
 ว่าผู้นั้นอยู่บ้านนั้น กันสร้างเล็กร้างค้ำยตนนั้นในบ้นเท่านั้นไว้เป็นที่
 สำคัญ.... ”

กฎหมายนี้จะความหมายไฉนหรือไม่ว่า ที่ดินรกร้างว่าง
 เปล่าไม่มีเจ้าของ ผู้ที่ปรารถนาจะจับจองที่ดินไม่ขัดข้อง แปลงให้เป็น
 เรือกสวนไร่นา ก็ย่อมทำได้ โดยไปแจ้งให้แก่เจ้าหน้าที่ทราบเสียก่อน
 เมื่อได้ยกเบิกทำยาให้เป็นนาเรือกสวนเสร็จสิ้น แล้ว ก็ให้เจ้าหน้าที่ ออก
 โฉนดหนึ่งสัปดาห์ให้ไว้ เป็นหลักฐานกรรมสิทธิ์ กฎหมายนี้มีไว้
 หรือจำกัดจำนวนว่าการจับจองที่ดิน จับจองได้แต่เพียงเท่านั้นเท่านั้น ไร่

การเบียดสิทธิอย่างเสรี ให้บุคคลคนขยันใจของที่ดินทำมาหากินได้ โดย
ไม่จำกัดจำนวน ยิ่งกว่านั้น ยังมีกฎหมายลักษณะขบถคัดก้อยมาตราหนึ่ง
(คือมาตรา ๓๕) วางเกณฑ์ปันบำเหน็จรางวัลแก่เจ้าหน้าที่ ในรัชการ
ผู้ชักชวนส่งเสริมให้ราษฎรเช่าซื้ออย่างกว้างขวางเป็นที่ทำมาหากิน คือ
“อนึ่ง ป่าดงทุ่งว่างร้างเซหาผุ่ยอยู่ทำมาหากินมิได้ แล้วผู้ใดชักชวนราษฎร
ให้เข้าทำมาหากิน เขาช่วยสาธการจนพระคลัง บำนาญเป็น ลหุ”

กฎหมายอีกมาตราหนึ่งในลักษณะเบียดเสรีมีข้อความว่า : “หวั
ป่าแลทมิเจ้าของสับสร้างแลผืนนคายได้แก่ลูกหลาน ถ้าแลผู้ใดไปแล
ถางเขาเอง ท่านว่าคนผืนนยังอาจ ให้ใหม่ลาหน่งเป็นสินไหมกงพิไนย
กง คนทนนให้แกพนองลูกหลานมัน”

กฎหมายนี้เป็นการรับรองสิทธิของเจ้าของนาและลูกหลาน ผู้ที่มี
ได้เป็นเจ้าของไปแล้วถางเขาเอง ย่อมเป็นการละเมิดสิทธิของผู้อื่น

อนึ่งถึงกฎหมายลักษณะเบียดเสรีจะบรรจบการชื้อขายให้เข้าเกี่ยว
กยทรัพย์ในทางบ้านเรือนและเรือกสวนไร่นาไว้อย่างชัดแจ้ง เป็นการ
ทราสิทธิของเจ้าของไว้ให้เห็นชัด ตลอดจนไปจนสิทธิเกี่ยวกับลูกเมีย วิ
ควาย คือทงทรัพย์สินทเคลอนทโตและทรัพย์สินทเคลอนทไมโต กระ
เป็นทรัพย์สินทบุคคลในสังคมควรนพมอยู่ แต่ทว่าสิทธิต่าง ๆ เหล่า
นี้ บุคคลจะไม่ได้รับความคุ้มครองตามกฎหมายถ้าหากคนมิได้ สังค
อยู่กยเจ้าหม่มลนายซึ่งท่านตราไว้ในลักษณะรับฟ้อง

กฎหมายลักษณะรับฟ้อง ระบบพหุศักราช ๑๘๕๕ และระบ
พระนามพระเจ้าแผ่นดินไว้ว่า : “สมเด็จพระเจ้ารามาธิบดีศรีสุนทรจักร-

พรตริราชา....’ ในมาตรา ๕ แห่งกฎหมายลักษณะนี้ ท่านตราไว้ว่า “ราษฎรมาร้องฟ้องด้วยคดีประการใด ๆ และมีไต่ตั้งสังกัดมุลนาย อย่าฟ้องไว้ บังคับบัญชาเป็นอันขาดทีเดียว ให้สังกัดผู้หาสังกัดมุลนายมิไต่ตั้งแก่สังกัดเอาเป็นคนหลวง....”

กฎหมายมาตรานี้จะเป็นรากฐานของสังคมไทยในยุคนี้ เริ่มแผ่ขยายอำนาจการปกครองไปทั่วลุ่มน้ำเจ้าพระยา เราพอจะมองเห็นภาพการเคลื่อนย้ายกำลังผู้คนเข้ามาตั้งรกรากเห็นकिनแดนเหล่านี้ การเคลื่อนย้ายกำลังจะประกอบไปด้วยชาวดกรรเจ็นกลุ่มก้อน จำนวนคงอยู่ในราว ๕๐, ๑๐๐, ๒๐๐ หรืออาจจะถึง ๑๐๐๐ คน ซึ่งย่อมต้องมีหัวหน้าเป็นผู้บังคับบัญชา หัวหน้าเองตามกฎหมายเรียกว่า ‘มุลนาย’ ครั้นเมื่อตั้งรกรากสร้างบ้านแปลงนาขึ้น ก็ย่อมอยู่เป็นกลุ่มก้อน ทั้งนี้เพื่อเป็นการป้องกันภัยจากกลุ่มชนที่เบียดเบียน ครั้นเมื่อสถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีแล้ว ความจำเป็นของเมืองหลวงในการเรียกหากำลังผู้คนในเมื่อเกิดเหตุฉุกเฉิน จึงจำเป็นต้องตราเป็นกฎหมายมิให้ผู้คนแตกหมู่แตกพวก ออกพ้นผ่านพนนจร ซึ่งจะยากแก่การควบคุมดูแล กฎหมายจึงได้ตราความสำคัญไว้ว่า ผู้ที่มีสังกัดมุลนายเท่านั้น บ้านเมืองจึงจะให้ความพิทักษ์รักษาในชีวิตและทรัพย์สินของตน มลเหตุที่จะเกิด “ไพร่” จึงมีรากฐานมาจากความจำเป็นของ สังคมไทยเมืองแรกคง

ในส่วนที่เจ้าชนมุลนายจะต้องรับผิดชอบต่อผู้คนลูกหมู่ของตนนั้น กฎหมายลักษณะเดียวกันลงศักราชว่า พ.ศ. ๑๕๒๖ และระบุพระนาม

ในมาตรา ๕ ท่านตราไว้ว่า “อาณาประชาราษฎร์หาพิพาทแก่กัน
กระลาการทอดโฉนดขายทหมายไปให้มัลนายส่งผู้ตักคัก . . . มัลนาย
ว่าข้าวมัคคักใหม่หมายบอกมาว่า ผู้มคคกนั้นตองราชการพระผู้เป็นเจ้า-
อยู่หัว แลทำอบายด้วยพรธเองกคค สิบสวนมิไคเป็นสัจว่า มันตอง
ราชการจริง ท่านว่ามีนละพระราชโองการแก้ความเมือง ประเว์ประวัง
ให้เข้า ท่านว่าให้กฎคคคเป็นแพ ส่วนนายมนรัควัย ท่านว่าละเมิดให้
ใหม่โดยยศเจ้าคคค”

กฎหมายมาครนารบงควมรบัลลขอบของเจ้าหม่มลนายทอลก
หม่มของคณชัคเอนอยแล้ว และเมอควนายเข้าพวพนสรมุภลลทหม่มกระทำ
ควมผลึก กร้าต้งดกปรียไทมตามยศสูงต่ำของมลนายนน นิงเป็น
ควมผลึกสดานเขา เพราะเป็นเรองทะเลาะเบาะแว้งระหว่างลทหม่มด้วยกัน
เอง แต่ถาลลทหม่มไปกระทำควมผลึกเป็นโจรปล้นทรพยผือน ควมผลึก
ของมลนายถาลสมุภเป็นใจเกบลลทหม่มจะเพิ่มพนชน

ในกฎหมายลักษณะโจร ลงศักราชว่า พ.ศ. ๑๕๐๓ ระบุพระ
นามพระมหากษัตริย์ว่า “สมเด็จพระเจ้ารามาริยดิศร์สฤทธิรักษ์ ...”

ในมาตรา ๕ และ ๖ ท่านตราไว้ว่า “ข่าวไฟรั่วเข้าไทยสมัครมาอาศัย
อยู่ในบ้านเจ้าขุนมูลนายผู้ใด และมีผู้มาให้โดนตว่า เป็นโจรปล้นเรือน
ฆ่าฟันท่านขาดเจ็บ..... ทอดโดนตูกาไปถึงมูลนายพยายาลผู้ นั้นให้
ส่งมันผู้รายนนั้นมาให้แก่กระทรวงการพิจารณา

ท่านมิให้เขยิบยังมีผู้ร้ายไว้เลย ถ้ามันอยู่ไกลให้ยักส่งตามไกล
ถ้ามันอยู่ใกล้ให้มันยักส่งตามใกล้ แลส่งให้ตระลาการเอาตัวมาพิจารณา
ถ้ามิได้เอาตัวมาส่งพิจารณาเป็นสัจว่า ขุนมุลนายแกล้งอำพรางบังกัน
โจรไว้ก็ให้มิโทษแก่ขุนมุลนายจงสาหัส แล้วให้ไหมเสมอโจร ถ้า
ขุนมุลนายว่าโจรหนี โจรตายก็ให้เอาทานขนไว้ ถ้าหนักให้ขุนมุล
นายยักสืบสาวหากว่าจะได้ตัวผู้ร้ายมาส่ง ถ้าโจรนั้นตายจริงก็เป็นภ
แก่เจ้าสินน

ในกฎหมายลักษณะตระลาการ ลงพทศักราช ๑๕๐๐ มาตรา
๔๔ ตรากฎไว้ว่า “มุลนายกรมใดมานั่งฟังความยาวของตัว ให้
ฟังแต่ผิดแลชอบ อย่าให้ส่อนต่างกล่าวต่างลูกความ อย่าให้เถียงต่าง
ลูกความถ้าแลนายความส่อนต่างเถียงต่างลูกความไซ้ ท่านว่าผู้นั้น
ละเมิด”

ความสัมพันธ์ระหว่างลูกหม่อมกับมุลนายตลอดระยะเวลาที่อ ๆ มา
เพราะเหตุที่ลูกหม่อมต้องฟังมุลนายจึงเกิดความพิทกษรึกษา ลูกหม่อมจึง
ต้องปรนนิบัติเอาใจมุลนายของตนเป็นสิ่งธรรมดา และยังมุลนายต้องม
ความรับผิดชอบในการกระทำความประพฤติของตน ลูกหม่อมก็ต้องให้
ความเคารพยำเกรง จึงไม่เข้าความสัมพันธ์อันใกล้ชิดเช่นนั้น จากคำ
ว่าไพร่จึงเกิดคำว่าข้าไพร่ และจากคำว่ามุลนายหรือเจ้าหม่อมจึงเกิดคำ
เจ้าขุนมุลนายชน หนึ่ง มุลกหม่อมอยู่จำนวนหนึ่งซึ่งอายุยังไม่เจริญวัย
(ถึง ๑๘ ปี) เข้าชิดบรรลุนิติภาวะ กฎหมายท่านก็กำหนดโทษไว้ล
หย่อนลงไปดังนี้

กฎหมายลักษณะโจรมาตรา ๕๕ “ผู้ใดลักทรัพย์เข้าคนท่าน ... ถ้าอายุ ๑๒ ปี ขึ้นไปถึง ๑๔, ๑๕, ๑๖ ปี ให้ผูกคอตระเวนรอบตลาด ให้ทวนด้วยลวดหนึ่ง ๓๐ ที ถ้าอายุ ๑๘ ปี (ขึ้นไป) ให้ทวนด้วยลวดหนึ่งโดยฉกรรจ์ ๖๐ ที” สำหรับเด็กอายุต่ำกว่า ๑๒ ปี ท่านมิได้กำหนดโทษไว้ให้ จึงเข้าใจว่าเด็กอายุต่ำกว่า ๑๒ ปี เมื่อทำผิดท่านคงได้แต่ภาคทัณฑ์สงสาร แล้วปล่อยตัวไปยังไม่ลงโทษ

เกี่ยวกับเด็กอายุยังไม่ครบฉัษษณัฎฐะ ยังมีกฎหมายอีกลักษณะหนึ่ง คือลักษณะลักพา ระบุพหุศักราช ๑๘๕๕ และพระนามพระเจ้าแผ่นดินว่า “สมเด็จพระเจ้าบรมโกศ บรมจักรพรรดิราชธิราช” ในมาตราหนึ่ง มีข้อความว่า “ผู้ใดลักพาเข้าคนลูกเมียท่านพาหนะ ... แลคนซึ่งไปด้วยเขานั้น ถ้ามันเ็นใจไปด้วยเขา ถ้าเด็กอายุ ๑๒ ปี ลงมาอย่าให้มิโทษแก่เด็กนั้นเลย ถ้าอายุ ๑๓-๑๔ ปี ขึ้นไปถึงอายุ ๑๖ ปี ให้ตีด้วยไม้หวาย ๒๐ ที ถ้าอายุ ๑๗ ปี ขึ้นไปถึง ๒๕-๓๐ ปี ให้ตีด้วยไม้หวาย ๓๐ ที สั่งให้แก่เจ้านายมนตรีคน”

สภาพของสังคมไทยในชั้นแรก เมื่อมีความเป็นอยู่เป็นกลุ่มก้อน เป็นพวกเป็นหมู่ มีเจ้าหมู่เป็นหัวหน้าคอยควบคุมบังคับบัญชาลูกหมู่ไว้ ผลิตชอบต่อรัฐบาล จากหมู่หนึ่ง ๆ ยังรวมกันเป็นแขวง ซึ่งมีหัวแขวงเป็นหัวหน้า (ต่อมาคงจะเรียกออกชื่อหนึ่งว่าปลัดร้อย) และจากหลาย ๆ แขวงรวมเข้าเป็นหัวปาก มีหัวปากหรือนายร้อยเป็นหัวหน้า ในสมัยต่อมาซึ่งกำหนดศักดินา ความรับผิดชอบของแต่ละบุคคลต่อสังคมท่าน จึงจำกัดกับความรับผิดชอบของบุคคลแต่ละบุคคล ดังนี้

ไพร่เลว (คือลูกหม้ออายุ ๑๒ ปีลงมา) นา ๑๐

ไพร่ราบ (คือลูกหม้ออายุ ๑๓—๑๗ ปี) นา ๑๕

ไพร่มีครว (ลูกหม้อที่มีครอครบแล้ว) นา ๒๐

ส่วนพวกหัวหม้อนั้น อาจแบ่งแยกตามความสำคัญหลายชั้นด้วย

กัน เช่น

ไพร่หัวงาน — นา ๒๕ แล้วจึงถึง

หัวสีย — นา ๓๐ ส่วนหัวหม้อที่ใหญ่โตขึ้นไปอีกก็มี

ปลักร้อย — นา ๑๐๐ และ

นายร้อย — นา ๒๐๐ พวกทั้งหลายทั้งปวง เหล่านี้ คง จะ

ชนกับชนหม้อใหญ่ เช่น ชนจำนงบุรี นา ๔๐๐ ชนแผ้วภูวดล นา

๔๐๐ ชนโลกบาล นา ๕๐๐ ชนโกชนาคร นา ๘๐๐ ชนเทพ-

โกษา นา ๖๐๐ ชนไกรรักษา นา ๖๐๐ ชนรักษาสมบัติ นา ๘๐๐

ชนพิบลสมบัติ นา ๖๐๐

เกี่ยวกับคนชรา เด็ก และผู้หญิง สังคมไทยในสมัยเริ่มแรก

หรือแม้แต่ในชั้นหลังก็มักจะเข้าไปในประเภทบริวารของไพร่พล เพราะ

ถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของชายผู้มั่งคั่งตำแหน่งหน้าที่เป็นหัวหน้าครอบครัว ไพร่

ในสมัยอยุธยาจึงหมายความว่าชายฉกรรจ์ ส่วนลูกเมียและผู้สูงอายุ

ในหมู่ญาติของชายฉกรรจ์นั้น ท่านคงจะเข้าไปในประเภทบริวาร เมื่อ

รวมกับพวกบ่าว และทาสของชายฉกรรจ์นั้น คำที่ใช้รวม ๆ กันก็คงจะ

เป็นว่า ไพร่และบ่าวทาสบริวาร ซึ่งอันที่จริงนั้นไพร่คือบุคคลสำคัญใน

ครอบครัว บุตรภรรยาและญาติผู้ใหญ่คือบริวาร ซึ่งย่อมประกอบไป

ก้วยฝักร้างค้อขาว และทาสค้อ เซลยศึกหรือผู้ถูกนำตัวมาขาย แต่เมื่อค้าไทยใช้รวม ๆ กันนานเข้า การจะแยกคำออกจากกัน โดยเข้าใจความหมายของแต่ละคำนั้น จึงเป็นสิ่งที่ไม่ง่ายนัก

สังคมไทยจะแตกกิ่งก้านแผ่ไพศาลจนสลัษัษัซ้อน เกิดมีพระราชบัญญัติลักษณะกรมคักคิ ลักษณะนาพลเรือน นาทหารหัวเมือง ลักษณะกรมมณฑลเทศาภิบาล ลักษณะอาญาหลวง ลักษณะขบถคัก แต่ครั้งใดคราวใดบ้าง ก็เหลือที่จะทราบให้แน่ชัดลงไปได้ แต่ในแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ (พ.ศ. ๒๐๗๐) มีหลักฐานอยู่ในกฎหมายตราสามดวง (ลักษณะพระราชกำหนดเก่า) ประกาศเกี่ยวกับพวกไพร่ดังนี้

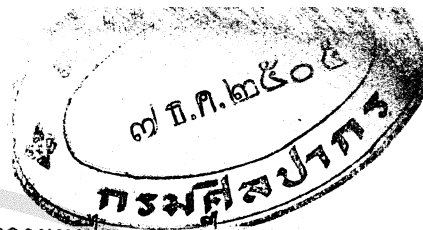
“มีพระราชกำหนดกฎหมายไว้แต่ก่อนสืบ ๆ ทักมา ให้เจ้าพระยาแลพระยาพระหลวงเมืองเจ้าราชชนิกถนอมพนทนายฝ่ายทหาร ฝ่ายพลเรือนสมนอกสมในสังกัดพรรคทงยวงย่นเถยยรทางว้าว หมี่ไพร่หลวงและพรรคพวกสมกำลังเลวไทยเลวทาส ชนไว้แก่พระสัสติช่ายชวาทกหม่มทกกรม ตามประเพณีแต่ก่อน แลอย่าให้พนเพื่อนเสยราชการพระผู้เป็นเจ้า ถ้าพนเพื่อนเสยราชการไปจะไหม้โทษจงหนักหนาตามพระอัยการแลให้พระสัสติช่ายชวายังคิบัญญัติว่ากล่าวให้สำเร็จตาม พระราชกำหนดกฎหมายแลให้เจ้าหม่มฝ่ายทหารฝ่ายพลเรือนทงยวงเร่งพิจารณาหาข่าวไพร่จกทกหม่มทกกรม แล้วให้ย่นเถยยรทางว้าวชนไว้แก่พระสัสติช่ายชวาให้สันเชิง อย่าให้หลงหลออยู่ได้ ถ้าสยไปเมื่อนำเจ้าหม่มใด ๆ เจ้ากรมใด ๆ เอาไพร่หม่มเอาหมายหม่ม ลูกหลานหม่มมาพิจารณาตาม

ล้ามะโนครว้แลผ่นให้การว่าพ่อแม่พน้องญาติเป็นหมั่นเป็นกรมนั้น แล
 สมด้วยคำผ่นให้การ จึงให้คงอยู่ตามหม่ตามกรม แลผู้ใดให้การว่า
 พ่อแม่พน้องญาตินั้นต่างหม่ ต่างกรม ต่างบ้าน ต่างอำเภอ ประการใด ๆ
 กติ ให้พระสถิตพิจารณาเถยบรรทางว่าตามคำผ่นให้การ ถ้าพบขอ
 พ่อ ขอแม่ ขอขบ ขอลง ขอตา ขอน้า ตามอาวอาตามฝ่ายพ่อฝ่ายแม่
 แต่คนหนึ่งสมคหหนึ่งผ่นให้การ จึงให้พระสถิตแบ่งปันตามพระอัยการ
 ยานแผนก ตามสมคหหนึ่งคำผ่นให้การหาขอขบขอลงขอตาขอน้า ขอ
 อาวอาในเถยบรรทางว่ามีไค่นั้น ้วยผ่นนั้นจะหลบลกหน้ราชการพระผู้
 เป็นเจ้า แลผ่นนั้นจะให้การให้ผ่นบ้านผ่นตำบลน้กออย่าให้ฟัง แลให้
 พระสถิตขบขณ้ชาให้คงแก่หม่ผ่นเถยบรรทางว่าจริงสิน ให้มีโทษแก่
 ผู้ให้การผู้หาเถยบรมิไค่นั้น ตามทานชนโดยขทพระอัยการ”

ในชนน ผู้‘หาทะเบยรมิไค้’ มีความผิด ผู้ที่ไม่ ‘คงอยู่ตาม
 หม่ตามกรม’ กมีความผิด กฎหมายจะประสงค์ให้ผ่นคนอยู่ตามหม่
 บ้านตามอำเภอเดิมของตน หรืออย่างน้อยก็ให้ชนเถยบรเป็นหลักฐาน
 ไว้ ในตำบลภูมิลำเนาเดิม เมื่อเกิดศึกสงครามหรือราชการพงประสงค์
 จะเกณฑ์เข้ามาใช้ในกิจการสำคัญ ก็ระเรียกเกณฑ์ไค้โดยทันที กจะ
 ถิความสะดวกของทางบ้านเมืองเห็นอเสร์ภาพการเคลื่อนย้ายของบุคคล
 กฎหมายนเมอระบพทศักราช ๒๐๗๐ ว่าเป็นยประกาศไช้ เรา
 พอจะมองเห็นไค้ว่า เพียงระยะเวลาไม่ถึง ๒๐๐ ปี นยแต่สถาปนากรง-
 ตรีอยุธยาเป็นราชธานี ภาวะของสังคมไทยก็ถูกจำกัดเสร์ภาพในทาง
 เคลื่อนย้ายททาเกินเสแล้ว ใครเกิดในบ้านไค้เมืองไค้ก็จำต้องข้กรวาก

ในรัชกาลพระรามาธิบดีที่ ๒ นี้ มีหลักฐาน (ปรากฏในพระ-
ราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ ระบุ จุลศักราช ๘๘๐) ว่า “แรก
ทำสารบาญชี ... ทุกเมือง” จะเป็นการสำรวจสำมะโนครัว และค
บันทึกไว้ในหลักฐานครั้งแรกเท่าที่พบหลักฐาน ว่าเมืองใดมีพลเมือง
ชายฉกรรจ์ประจำเมืองจำนวนเท่าใด เมื่อเกิดศึกสงครามจะได้เกณฑ์
จำนวนชายฉกรรจ์ได้ถูกต้อง นับแต่รัชกาลนี้เราก็คควรยกเป็นหลักฐานได้ว่า
ทรงสละทัยได้เข้ามาผนวกอยู่กับ ทรงศรัทธาอย่างสนิทแน่นแฟ้นรวม
เป็นราชอาณาจักรทรงศรัทธาได้โดยแท้จริง เพราะก่อนหน้ารัชกาล
นี้ ก็จะแยกเป็นสองฝักสองฝ่าย ยังรวมกันไม่สนิทเป็นของแผ่นเดียวกัน
เช่นในแผ่นดิน

การรวมราชอาณาจักรทั้ง ๒ เขาเป็นทองแผ่นเดียวกัน ควรเป็น
ข้อสังเกตว่าไทยเราใช้วิธสมรส เพราะวิธสังครามทำไปไม่สำเร็จ เช่น
เมื่อกครั้งสมเด็จพระบรมราชาชนหลวงพวง ท่านเสด็จจรธาตพณไปปราบ
แคว้นสุโขทัยเป็นหลายครั้งหลายหน จนพระมหาธรรมราชาต้องออกมา
'ถวายเป็นขมิ' สุโขทัยก็ยงชอตรงจงรักต่อเจ้านายของตน ต่อมาเมื่อ
สมเด็จพระอินทราชาท่านเสด็จขึ้นไปจัดการบ้านเมืองมิให้แตกพแตกนอง
และพญาบาลเมืองกับพญารามออก 'ถวายเป็นขมิ' พลเมืองสุโขทัยก็ยง
จงรักภักดีความภักดีต่อเจ้านายของตนอยู่ จนในที่สุดเมื่อสมเด็จพระบรม
ไตรโลกนาถได้ราชสมบัติ ทางเจ้านายสุโขทัย (พญาเชลียง) เขาใจ

ออกหาก โดยพาผู้คนอพยพไปอยู่กับอาณาจักรล้านนาไทย จนเป็นเหตุ
ให้กรุงศรีอยุธยาต้องรပ်พังยับเยินด้วยอาณาจักรล้านนาไทยถึง ๑๕ ปี พล
เมืองสุโขทัยก็ยังไมมีความรู้สึกว่าเป็นนายของตนนครของพิทักษ์รักษา
ตนอยู่ ต่อเมื่อพระราชโอรสสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถผู้ทรงพระนาม
ว่า 'สมเด็จพระเชษฐาธิราช' ได้ทรงตำแหน่งพระมหาอุปราช ผู้คน
พลเมืองสุโขทัยจึงพากัน ถวายความจงรักภักดีแก่พระมหาอุปราชนั้น
การที่พระราชมารดาท่านเป็นเจ้าหญิงสุโขทัย และพระราชบิดาเป็นเจ้า
นายกรุงศรีอยุธยา จึงผสมผสานให้ราชอาณาจักรทั้ง ๒ เป็นทองแผ่น
เดียวกันแน่นสนิท โดยเฉพาะในแง่ความจงรักภักดีของพลเมืองของ
สองพระนคร

นับแต่กฎหมาย ในรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ (พ.ศ.
๒๐๗๐) ประกาศให้ผู้คนราษฎร คงอยู่ตามหมู่บ้านเดิมของตน
กรุงศรีอยุธยาต้องประสบกับการศึกครั้งใหญ่กว่ามาเป็นเวลา ๑๐๐ ปีเศษ
ในชั้นแรกเป็นสงครามรบขยายพระราชอาณาเขต (คราวสมเด็จพระ
พระบรมราชาที่ ๓ เสด็จไปเอาเมืองทวาย เมื่อ พ.ศ. ๒๐๓๑) แต่ต่อ
จากนั้นเป็นสงครามป้องกันประเทศ นับแต่ศึกพระเจ้าดเมงชเวต ศัก
พระเจ้าบุเรงนอง ศักพระเจ้านันทบุเรง จบลงด้วยศึกสมเด็จพระนเรศวร
ชนช้างชนะพระมหาอุปราช และทรงเป็นฝ่ายนำทัพกรบเข้าไปในอาณา
เขตพม่าจนสิ้นพระชนม์ที่เมืองหางหลวง (พ.ศ. ๒๑๔๓) ไพรบ้าน
พลเมืองจะมีความเป็นอยู่อย่างไรในรอยย่นเกล็ดทราย การที่จะให้
ราษฎรคงอยู่ตามภูมิลำเนาเดิมของตนเป็นสิ่งเหลือวิสัยเสียแล้ว เพราะ

ต้องหลบหนีเข้าค่ายบ่อยครั้ง ถูกเกณฑ์เข้ากองทัพเพื่อทำการสงครามก็
หลายต่อหลายครั้ง ความเป็นอยู่ของสังคมไพร่ในระยะ ๑๐๐ ปีนี้
เป็นเรื่องไ้แต่คนเคาเขา เห็นมีแต่กฎหมายขบขี้หนึ่ง (ในลักษณะขบ
คึก) คราชนเมื่อ พ.ศ. ๒๑๓๖ ลงพระนาม “พระบาทสมเด็จพระเอก
ทศรฐ....” ความว่า:—

“...พระหลวงเมืองชนหมื่นชาทลระของธูลพระบาท ฝ่าย
ทหารฝ่ายพลเรือนเกณฑ์เข้าชบวนทัพ ได้รับฟังด้วยสมเด็จบรมนาถ
บงกชลักษณะคิปรุโศกมบรมหน่อราเจ้าฟานเรศวรเชษฐาธิปัตย์ มีชัย
ชำนาญแก้มหาอุปราช หน่อพระเจ้าไชยทิศทิศเมืองหงษาวดีนั้น ฝ่าย
ทหารฝ่ายพลเรือนล้มตายในการณรงค์สงครามเป็นอันมาก แลออก
ชีวิตเข้ามาไ้ก็เป็นอันมากนั้น ทรงพระมหากรุณาพระราชทานพ
บำเหน็จ แลชงชนหมื่นนายอากรภายแลนายหมวกคาส่วยชน ณ พระ-
คลังหลวงแลส่วยสาอากรตักค่างนั้น เข้าการณรงค์ช่วยฟังล้มตายในทรย
เป็นอันมาก จึงทรงพระกรุณาตรัสประภาษว่า มันทำการณรงค์สงคราม
มีบำเหน็จความชอบอยู่นั้น ถ้าแลเห็นส่นส่วยสาอากรชนแก่
พระคลังหลวงติดค้างอยู่มากน้อยเท่าใดให้ยกไว้ มีลูกหลานให้
รับราชการแทนเลี้ยงไว้สืบไป ถ้าแลชนหมื่นนายอากรภาย
นายคาส่วย ชงชนพระคลังติดค้างอยู่ ก็ให้ยกเป็นบำเหน็จจ้ตาย
ในการณรงค์ผู้เป็นเจ้าแล้ว อย่าให้บุตรภรรยาไ้ชนเลย ถ้าแล
มีพี่น้องลูกหลานให้เลี้ยงเป็นข้าเฝ้า แลเลี้ยงไว้ในทหารให้
ราชการสืบไป...”

พิจารณาจากกฎหมายในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวร และสมเด็จพระเอกาทศรถูเป็นต้นมา พวกไพร่หลวงตั้งแต่เดิมก็เก็บรวบรวมเฉพาะจาก พวกไพร่จรัล ไพร่ไม่มีเจ้าชนมลนาย นับแต่รัชกาลนี้เป็นต้นมา จะเพิ่มพูนขึ้นเรื่อย ๆ ส่วนไพร่ชนอยู่กับเจ้าชนมลนาย (ซึ่งต่อไปนี้ควรเรียกชื่อให้ชัดเจนไปว่า 'ไพร่สม') ก็คงยังรักษาแบบแผนธรรมเนียมเดิมอยู่ เป็นการแยกแยะให้เห็นการแบ่งไพร่ออกเป็นสองวงหลวง (หรือไพร่หลวง) และไพร่ของบรรดาเจ้านายวังนอก ๆ และของชนนางใหญ่ น้อย (หรือ ไพร่สม) เมื่อมีไพร่สังกัดบังคับบัญชาแยกกันเช่นนี้ เมื่อเกิดการสมรสเป็นสามีภรรยาระหว่างไพร่ต่างสังกัด ก็เกิดลูกหญิงชายขึ้น การแบ่งบุตรเพื่อสังกัดเจ้าชนมลนายจึงเกิดมีปัญหามาในบางครั้ง ด้วยเหตุนี้กระมัง ต่อมาจึงมีกฎหมายประกาศใช้ใน พ.ศ. ๒๒๑๖ ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ (อยู่ในพระราชกำหนดเก่า) มีข้อความว่า:-

“แต่ต่อไปเมื่อหน้าแล ฝ่ายสมท้าวพระยาพระหลวงหัวเมืองชนหมนพันทนายฝ่ายทหารพลเรือนทั้งปวง แลมาสมจรรว้ยหญิงไพร่หลวง แลเกิดลูกหญิงชายเท่าใด ให้คงแก่เจ้าหมไพร่หลวง อย่าให้ท้าวพระยาพระหลวงหัวเมืองชนหมนพันทนายนั้นยื่นเอา ถ้าแลชายนั้นไพร่หลวง สมจรรว้ยหญิงสม ท้าวพระยาพระหลวงหัวเมืองชนหมนพันทนายพลเรือนชายชวา แลเกิดลูกหญิงชายเท่าใดให้ขึ้นตามพระราชกฤษฎีกา....”

หรืออีกนัยหนึ่ง กฎหมายนี้ประกาศบังคับให้ ลูกหญิงชายต้องขึ้นสังกัดอยู่กับแม่ ถ้าแม่เป็นไพร่หลวง แต่แยกสังกัดตามพระราชกฤษฎีกา ถ้าแม่เป็นไพร่สม

(พระราชกฤษฎีกาตามกฎหมายตราสามดวง แบ่งลูกหญิงชาย มีปรากฏตามลักษณะมูลคดีวิวาท มาตรา ๑๔ ระบุว่า: “.....ถ้า แลชายนั้นไพร่หลวง สมรสด้วยหญิงสม....เกิดลูกชายหญิงเท่าใด ไช้ร ให้แบ่งขึ้นตามพระราชกำหนดกฎบ้านแผนก” ท่านตราไว้เช่นนั้น จึงเหลือ สติปัญญาของผู้เขียน ที่จะทราบ ความกระจำงักใจขอเชื้อไว้ ที่หนึ่งก่อนว่า ท่านคงให้แบ่งลูกชายคนโตไว้กับแม่ คือเป็นไพร่สม และลูกหญิงคนโตไว้กับพ่อ คือเป็นไพร่หลวง ส่วนลูกชายคนที่ ๒ คงอยู่กับพ่อ ลูกหญิงคนที่สองคงอยู่กับแม่...เช่นนั้นกระมัง)

เมื่อเกิดการแบ่งแยก ไพร่หลวงออกจาก ไพร่สม ในการให้ สังกัด หมายถึง เป็นเค็ดขาดตลอดไป จนถึง ลูกหญิงชาย ที่เกิด จากการ สมรสเช่นนั้นแล้ว การควบคุมพวก ‘เลข’ หรือ ‘เลก’ (ซึ่งน่าจะเป็น คำรวม เรียกไพร่หัวเมืองทั้งหลายทั้งปวงตลอดจนข้าทาส เช่น เลกวัด เป็นต้น) กฎหมายในแผ่นดินพระเจ้าบรมโกษ (พ.ศ. ๒๒๑๖) ท่าน ระบุว่าให้ชำระแก้ไขทะเบียนเลข ‘สิบยี่’ ครั้ง โดยมีเจ้าหน้าที่รับผิดชอบ ในพวกเลขเหล่านั้นคือ เจ้าหมื่น, สมุหบัญชี, ปลัดกรม, เจ้ากรม, มีการจรุญพรตส่งคำคำขาวของพวกเลขไว้ ตลอดจนข้อพิพาทมารดา ขตรภรรยาแลชอตัว เลขคนใดหนึ่ง ตาย พิการ วิกจริต ก็ให้ลงทะเบียน และวันเดือนปีกำกับไว้ โดยให้เจ้าหน้าที่ประจำเลขทั้ง ๔ (คือ เจ้าหมื่น, สมุหบัญชี, ปลัดกรม, และเจ้ากรม) ประทับตรากำกับคนละดวงเป็น ๔ ดวง ๔ ดวง เป็นการสำรวจสำมะโนครัวกันอย่างจริงจังครั้งที่สองในระยะ

เวลา ๒๐๐ ปี นับแต่ที่เคยทำไว้ แล้วทรงทวงหม้อแผ่นดินสมเด็จพระ
พระรามาธิบดีทั้งสอง (พ.ศ. ๒๐๖๑)

เมื่อใดชนทะเลเบียนพวกเลขและประทัยตราเจ้าหน้าทเรยบรอยแล้ว
กฎหมายฉบับนี้ยังกล่าวความต่อไปว่า:

“...ถ้ามีพระราชโองการตรัสเห็นเกล้าฯสั่งว่า ข้าทูลละออง
ธุลีพระบาทผู้ใดจำเพาะให้เอาเลขหม้อไกรภูมิใด ส่งไปเป็นเลขพระราชทาน
ต้องการพระราชประสงค์จะทำการสิ่งใด ๆ ก็ดี ... ถ้าเลขฝ่ายทหารให้
เอาหมายรับสั่งแลทานบนนั้นมาว่าแก่พระธรรมไตรโลกนนั้น ถ้าเลขฝ่าย
พลเรือนให้เอามาว่าแก่พระสภาวดี แลซึ่งทานบนนั้นก็ให้รับไว้ แลซึ่ง
เป็นไปใหม่ให้นให้พิจารณาาก่อน ถ้าเห็นควรจึงส่งเลขนั้นไปตามรับสั่ง
แลหมายนั้นก็อย่าเพิ่งส่งให้แต่อาพื่อใจก่อน ถ้าเลขฝ่ายพลเรือนให้
พระราชสภาวดีเขาเ็นความไปว่าแก่สมุหนายก ถ้าเลขฝ่ายทหารให้
พระธรรมไตรโลกกว่าแก่สมุหพระกลาโหม ถ้าเห็นชอบด้วยแล้วจึงให้ทำ
ตามบังคับมหาดไทยและกลาโหมนั้น”

✽ การให้เลข ดังกัใน กรมมหาดไทยและ กรมพระกลาโหมเช่นนี้
จะเป็นพวกเลขหัวเมือง ซึ่งต่างไปจากพวกเลขในเมืองหลวงและหัวเมือง
ชั้นใน ซึ่งถ้าเป็นไพร่หลวง ก็สังกัดอยู่ในกรมพระสัสสะงซ้าย ขวา ใน
นอก แต่ถ้าเป็นไพร่สม ก็ยังมีเจ้านายของตนเองเป็นผู้บัญชาการรับผิดชอบ
อีกชั้นหนึ่ง พวกเลขหัวเมืองจึงขึ้นอยู่กับกระทรวงใหญ่ ๒ กระทรวง
คือ มหาดไทยและกลาโหมมาแต่ปลายสมัยอยุธยาแล้ว

นับแต่แผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถเป็นต้นมา บ้านเมืองกว้าง การศึกครั้งใหญ่ ๆ จะมีศึกน้อย เช่น การศึกขับไล่พวกพม่าออกไป จากลานนาไทยในแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศรถ การศึกปราบปรามลาล- จลในประเทศกัมพูชาในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม การศึกปราบ ขยดเมืองนครราชสีมา และนครศรีธรรมราชในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้า ปราสาททอง และการศึกแผ่ขยายพระราชอาณาเขตทางประเทศพม่าใน แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ จะมีศึกครั้งใหญ่อีกครั้งหนึ่งเมื่อ พระเจ้าอลองพญาและกองทัพพม่าในแผ่นดิน พระเจ้ามังระมารุกรบ ครงศรีอยุธยาจนเสียกรุงเมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐

ในระหว่างว่างการศึกใหญ่ นับแต่สมเด็จพระนเรศวรมหาราช สวรรคต จนถึงแผ่นดินสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ นับเป็นเวลาได้กว่า ๑๕๐ ปี บ้านเมืองได้เจริญรุดหน้าทางเศรษฐกิจขึ้นเป็นอันมาก มีพวก ฮอลันดา อังกฤษ ฝรั่งเศส เข้ามาค้าขายแลกเปลี่ยนสรรพสินค้ากัน อย่างไม่เคยมีมาแต่กาลก่อน สินค้าต่าง ๆ ก็มีความต้องการมากขึ้น และ เงินทองก็มีการใช้จ่ายเปลี่ยนมือกันรวดเร็วขึ้น ชีวิตความเป็นอยู่ของ ราษฎรไพร่ฟ้าประชาชนทั้งหลายจึงคงคึกคักกระฉิบกระฉายนตามความ เจริญของบ้านเมืองไปด้วย โดยเฉพาะในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าปราสาท ทองและแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ ก็มีหลักฐานเป็นจดหมายเหตุ ชาวต่างประเทศ จดบันทึกไว้เป็นหลักฐาน

ในจำพวกไพร่หลวง มีกฎหมายประกาศใช้ในรัชกาลสมเด็จพระ เจ้าบรมโกษ ระบุพุทธศักราช ๒๒๕๑ มีข้อความว่า "...ไพร่

ท้องหมู่เข้าเคื่อนออกเคื่อนทำราชการทุกวันนี้ ได้ความยากกว่าไพร่
 (หลวง) ส่วยทั้งปวงเป็นหลายเท่า....” แล้วกฎหมายก็แจกแจงเหตุ
 ผลว่า ทำไมไพร่ (หลวง) ส่วยจึงมีความยากลำบากน้อยกว่าไพร่หลวง
 ซึ่งต้องเข้าเคื่อนออกเคื่อนทำราชการ เช่นไพร่ส่วยคึก ไปร่ส่วยฝาง
 ไปร่เกยวหญ้าช้าง ถ้ามีไก่อคึก ฝาง มาส่งหลวงตามกำหนด
 หรือเกยวหญ้าช้าง ทางราชการก็คิดเงินแทนสิ่งของเพียง ๑๐ บาท
 ๗ บาท ๒ สลึง และ ๕ บาทตามลำดับ ส่วนไพร่ส่วยอื่น ๆ เงินที่เสีย
 แทนสิ่งของนั้น ๆ ก็ยังน้อยกว่าจำนวนที่กล่าวนี้ แต่ส่วนพวกไพร่ซึ่ง
 ต้องเคื่อนออกเคื่อนทำราชการ ต้องเสียค่าจ้างคนทำราชการแทนเคื่อน
 ละ ๔ บาทบ้าง ๖ บาทบ้าง “ถ้าแลมีเสด็จพระราชดำเนินแลไปล้อม
 ช้าง โพนช้างเกณฑ์ให้ไปจับสลักแลผู้รายนั้น ต้องเสียค่าจ้างเคื่อนละ
 ๕, ๖, ๗ บาทบ้าง ๒ ตำลึงบ้าง.... ครั้นออกเคื่อนไปจะได้ทำกินเป็น
 กำลังราชการ ฝ่ายช่างกรรมการแลแขวงนาอำเภอเกาะเขาไปใช้ราชการ
 เบ็ดเสร็จ ตามมีราชการอยู่นั้นเอง ๆ อีกเล่า เพราะเหตุนี้ไพร่หมู่
 จึงตั้งตัวรับราชการอยู่มิได้มบุตรหลาน ซึ่งจะได้บวักขณเป็น
 สกรรใช้ราชการสืบไปนั้น ย่อมเลือกใส่ไปเสียให้พ้นจากหมู่
 ไปร่หลวงร่วงโรยลง แต่สืบไปเมื่อน่า...ห้ามอย่าให้กรรมการ
 แขวง อำเภอ เกาะกุม ไปใช้ราชการ นอกพนักงาน เป็น อันชาติที่

เดี๋ยวต่อมีราชการศึก การที่จะเสด็จพระราชดำเนินล้อมช้าง
ล้อมเสือ จึงให้วานิชราชการแต่ละครั้ง...”

การททรวงพระกรุณา ผ่อนคลายความเคียดแค้นของพวกเขาไพร่
หลวงซึ่งต้องเขาเคื่อนรับราชการ เช่นนี้ ก็คงจะไม่พอเพียง เพราะพวก
ไพร่หลวงที่พยายามหนีหนีไปพึ่งเย็น หลบหนีไปสมัครเป็นไพร่สมอยู่
กับเจ้านายและบรรดาชนนางก็มีมาก จึงมีพระราชบัญญัติคาดโทษไว้ว่า
“ผู้ใดมีน้ำใจสมัครเป็นข้าหลวง (ไพร่สม) เจ้าต่างกรมๆ ใดๆ นั้น ให้
ผู้รับสั่งซึ่งกราบทูลถวายนั้น สืบสาวคดีให้รู้ ถ้าสืบสาวรู้เห็นว่าผู้สมัคร
จะได้เป็นไพร่หลวงหาไม่ได้ แล้วจึงให้กราบทูลถวายตามผู้สมัคร
สมัครนั้น ถ้าเป็นว่านเครือไพร่หลวงอยู่ อย่าให้เอาไปถวาย
ถ้ามีฟังจะเอาตัวหมู่ไพร่หลวงแล้วนเครือไพร่หลวงไปถวาย จะ
เอาตัวผู้กราบทูลถวายนั้นเป็นโทษ แล้วจะให้ใช้คนที่ถวายนั้น
แทน ส่วนตัวไพร่หลวงนั้นให้เมียนยักหนึ่ง แล้วให้อามาไว้คง
หมู่ให้จ่ายตราไว้หักเดือน...”

ความแตกต่างในภาวะหน้าที่ความเป็นอยู่ของไพร่หลวง, ไพร่
หลวงส่วย, ไพร่สม, และไพร่หรือเลขหัวเมือง เป็นเช่นนั้นในปลายสมัย
กรุงศรีอยุธยา จึงไม่น่าแปลกใจที่เหตุใดความสามัคคีปรองดองกันในหมู่
ไพร่บ้าน พลเมือง จึงมีไม่ไค เมื่อก้าว กรุงศรีอยุธยา ถึงกับล่มจม ลงเมื่อ

ไพร่ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์

ในระหว่างที่สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงธนบุรี ทรงประกอบพระราชภารกิจกับบ้านเมือง ให้พ้นจากมืออริราชศัตรู และการแตกหักแตกเหล่านัน ความจำเป็นของประเทศในการรวบรวมไพร่พลเป็นกลุ่มก้อนเพื่อจัดหาทางทหารเป็นสิ่งที่พลเรือนพึงมองเห็น การสละเลหะหมายหมู่เพื่อเกณฑ์จำนวนไพร่พลได้ถูกต้องจึงเป็นการสำคัญ เสรีภาพส่วนบุคคลในยามบ้านเมืองเกิดทุกข์ขึ้นอยู่กับความสำคัญรองลงมาจากเอกราชของประเทศ และอิสรภาพของประชาชน ในยามหน้าสิ่วหน้าขวานเช่นนั้น ใครเล่าจะมัวคิดแต่ความสุขสำราญส่วนตัว และ ประโยชน์ทางทรัพย์สินเข้าพกเข้าห่อจึงมีกฎหมาย (พระราชกำหนดเก่า) ทราชนเมธ พ.ศ. ๒๓๑๗ เกี่ยวกับไพร่พลทั้งหลายทรงว่า:

“ให้สักนาม เมือง แลชื่อ มล นายไว้ ใน ข้อมีไพร่ฟ้า ประชากรเข้าทแกล้วทหารทั้งปวงดังนี้ เพื่อให้ทำราชการทั่วหน้ากัน... (ผู้ใด) ทำเล่ห์ปลอมสลักและโฆษณาเล่ห์ของหลวงไปสักแต่อำเภอใจ หาผลกนึ่งมิได้ ต้องด้วยบทพระอัยการว่าปลอมพล โทษนั้นถึงตายสนทงโคตร...”

พิจารณาเปรียบเทียบโทษฐานปลอมสลักหมายหมู่ ในระหว่างเวลาวิกฤติกาลเช่นแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าตากสิน กรุงธนบุรี ก็ในระหว่างเวลาบ้านเมืองเป็นปกติสุข ในแผ่นดินสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โทษฐานปลอมสลักหมายหมู่อย่างเดียวกัน รัชกาลที่ ๔ ทรงตราโทษไว้ดังนี้:—

“... ครั้นมอขายมมชอนายไพร่พวกลาว ไพร่หลวงอาสาเมือง
 ๑๐๒ คน คบคิดกันปลอมตัวเอาเองหาให้กองสักสักไม่—
 ชำระกริบเป็นสี่... จะให้ลงพระราชอาญาแผ่นดินสิ่งไปจำไว้ ณ กุ
 แลสักเป็นตะพุ่นหญ้าข้างทุกคนเหมือนอย่างแต่ก่อนที่ทรงพระมหากรุณา
 แก่ไพร่พลที่เป็นคนโลกเขลา พลอยผ่อนยอมให้สักไปนั้นจะได้ความ
 ยากแค้นเดือดร้อนมากนัก จึงโปรดให้เอาแต่ที่เป็นต้นเหตุต้นคิด
 ๕ คนไปสักเป็นไพร่หลวงตะพุ่นหญ้าข้าง ไพร่คนอื่นโปรดให้
 สักแปลงเป็นไพร่หลวงกองกรมตามเดิม ให้เข้าเดือนหนึ่งออก
 สองเดือน ถึงสามปีจึงให้เข้าเดือนหนึ่งออกสามเดือนเหมือน
 ไพร่หลวงทั้งปวง...” (ประชุมประกาศ รัชกาลที่ ๔ ประกาศที่ ๑๒๕
 พ.ศ. ๒๔๐๑)

สมเด็จพระเจ้าตากสิน ทรงขึ้นบุรี พระองค์ทรงถือนำเนติมาเพอ
 จะกอบกู้ชาติพระวิยาวัตรของพระองค์จึงต้องเหินมหายุสสมัยวิฤตติกาล
 เช่นนั้น แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงเพียร
 พริ้มไปด้วยพระเมตตาคุณ ทรงแต่จะโปรดพระมหากรุณาแก่มวลพล
 นิกรผู้โลกเขลาเขายัญญา

ลพทศักราช ๒๓๒๖ เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า
 จุฬาลงคราชเสด็จสวรรคตราชสมบัติได้ ๒ พรรษา พระองค์ทรงตรา
 กฎหมายเกี่ยวกับไพร่หลวงไพร่สมแลเลขหัวเมืองทั้งปวง (อยู่ในพระราช
 กำหนดใหม่) ความว่า:—

“เมื่อครั้งเจ้าหลวงไปแล้วนัน ไพร่หลวงสมกำลังมีไผ่ผลัดเปลี่ยน
เข้าเคียนออกเคียนใช้ตราครุฑฯ ได้ความซัดสนเคียนกรอนเจ็บแค้นพยา-
บาทคึกอ่านผูกพันข้อความร้องฟ้อง กล่าวโทษมุลนายเจ้าหมื่น สมหาญช
นายกอง นายหมวด ว่าใช้สอยตราครุฑทำการบ้านเรือนใช้ไพร่ไม่เสมอ
กันเรียกเอาทรัพย์สินเงินทองแก่ไพร่ ต้องพิจารณาชำระว่ากล่าวเนื่องๆ
แลพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นปราบดาภิเษกผ่านพิภพ
ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ แก่ไพร่ฟ้าประชากรให้อยู่เย็น
เป็นสุข ให้ไพร่หลวงสมกำลังผลัดเปลี่ยนกันเข้าเคียนออกเคียน ทำ
ราชการเป็นสามผลัดอยู่แล้ว ไพร่หลวงสมกำลังลงคนเจ็บร้อนด้วย
ราชการ ถึงกำหนดจะมาเข้าเคียนทำราชการพนักงาน ลงคนไว้เว
เกียรจรัณมีได้มาเข้าเคียนตามกำหนด มุลนายเอาโทษให้ไพร่ยัง
มีราชการให้กระเถินมุลนายเจ้าหมื่นนายหมวด สมหาญชต้องจ้างคนทำ
ราชการแทน คิดเอาเงินค่าจ้างแก่ไพร่บ้าง กลบร้องฟ้องกล่าวโทษ
มุลนายต้องพิจารณาชำระว่ากล่าว เคียงไต่ละของธิดๆ เนื่องๆ ทงหน
ครั้งแผ่นดินเจ้าหลวงไปแล้วนัน มีควรหนักหนา แค้นสยไปเมื่อหน้า
ถ้าไพร่หลวงสมกำลังจะร้องฟ้องกล่าวโทษมุลนายประการใด ๆ ถ้า
พิจารณาเป็นสัจสมฟ้องว่านายทำผิด ให้เอาตัวเป็นโทษปรับไหม
ตามรูปความบทพระอัยการ ถ้าไพร่สมกำลังเป็นผู้ฟ้องนั้น ให้
ขาดจากมุลนายเอาเป็นไพร่หลวง ถ้าไพร่หลวงเป็นผู้ฟ้องให้คง
หมวดกองตามเดิม ถ้าพิจารณามุลนายไม่เป็นสัจ ให้เอาตัว
ไพร่ผู้ฟ้องเป็นโทษเช่นนี้ สองยก ๒๐ ที่... ส่งตัวไพร่นั้นให้

แก้มูลนายคงหมี่ หมวด กอง ใ้ราชการตามเดิม ไพร่จึงจะ
เช็ดหลายบริวารราชการตามกำหนดเคื่อน กระเกณฑ์ใ้ราชการสละทว...

การที่ไพร่หลวงต้องเข้าเคื่อนบริวารราชการ เราเห็นเป็นแบบแผนมา
แต่สมัยอยุธยาแล้ว แต่ไพร่สมในครั้งนั้นยังไม่พบหลักฐานว่าต้องเข้า
เคื่อนบริวารราชการ ครั้นถึงคราวศึกใหญ่กับพม่า ในแผ่นดินสมเด็จพระ
พุทธนงศรียามวันทรวลิตมาจนสิ้นแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าตากสินกรุงธน
บุรี ไพร่พลชายฉกรรจ์ทุกคนย่อมต้องเข้ารับใช้ชาติด้วยกันทั้งนั้น แต่
จะเรียกว่า 'เข้าเคื่อนออกเคื่อน' ทั้งไพร่หลวงในยามปกติหรือเรียกเป็น
อย่างอื่น ก็ยังไม่พบหลักฐาน ในการที่ไพร่หลวง—ไพร่สม ต่างพากันฟ้อง
ร้องว่า เจ้าหมื่นมูลนายใช้งานตรากตรำในระหว่างบ้านเมืองมีศึกสงคราม
จึงเป็นสิ่งที่ไม่ควร ได้รับความเห็นใจ เพราะเป็นยาม คับขันการ ที่พระบาท
สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงผ่อนผันให้ได้พักผ่อน กลับไปสู่
เหย้าเรือนของตนเคื่อนหนึ่ง แล้วจึงกลับมาประจำทำงานให้ชาติบ้าน
เมืองเคื่อนหนึ่ง สลับกันไปเช่นนั้น ย่อมจะเป็นพระมหากรุณาธิคุณอย่าง
ล้นพ้น เพราะศึกใหญ่กับพม่ายังไม่เสร็จสิ้น ยังจะมีต่อไปอีกพักใหญ่
ราว ๑๘ ปี ถึงเมื่อสิ้นแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวไปแล้ว ก็ยังจะเขาใจไม่
เตรียมพร้อมเพื่อยोगกันการทัพศึกยังไม่โต การศึกยังมีต่อไปประปราย
อีกหลายครั้งแต่ก็เป็นศึกปลุกย่อย เช่น คราวพม่าตีเมืองถลาง เมื่อ
พ.ศ. ๒๔๔๒ (ต้นรัชกาลที่ ๒) และการส่งกำลังไปซัดตาทพทแดนต่อ
แดนพม่า ๒ ครั้ง เมื่อรัชกาลที่ ๓ ครั้นเมื่อพม่าพ่ายแพ้ต้องถอยแล้ว
เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๘ ศึกใหญ่กับพม่าจนนับได้ว่าเขื่อนเสร็จสิ้นพอนอน
ใจได้

ในการเตรียมผู้คนไว้ของกันรกล่พม่าให้ออกไปนอกพระราชอาณาเขตในรัชกาลที่ ๑ นั้น เห็นมีกฎหมายอีกฉบับหนึ่ง ตราขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๗ ความว่า: “....เจ้าหม่นฝ่ายทหารพลเรือนพิจารณาทุกหมู่ ๆ ไก่ก่ ซึ่งเข่นสัทยว่าทุกช่ยก ไปเป็นทาสผู้มชอ....ก็ให้ขึ้นเป็นสามส่วน แลให้นายเอาไปราชการเดือนหนึ่ง ให้เจ้าเงินไปเดือนหนึ่ง ให้ทำกินเป็นเสบียงเดือนหนึ่ง แลเจ้าหม่นฝ่ายทหารพลเรือนทงปวงทำคามรับสั่ง...” (พระราชกำหนดใหม่)

แต่ถึงแม้จะได้ทรงพระกรุณาให้บรรดาเลขทงปวง เข้ามารับใช้ราชการเดือนหนึ่ง ออกเวรไปส่วยเหยาเรือนของตนสองเดือน เมื่อถึงคราวเข้าเวรก็ยังมีผลพลหลงหนราชการอยู่เสมอ ๆ จึงต้องทรงเร่งรัดให้สังโทยแก่ผู้สละหนราชการเป็นแบบอย่างไว้ มีการโยยและจำทรวนเป็นต้น อนึ่ง เมื่อศึกเข้ามาตีทพระนครและแวนแคว้นแดนชั้นในเสมา ผู้ที่ต้องไปราชการกลับ ‘ยอทัอเกยจคร้าน’ ไม่ไป ให้หรือจ้างวานผู้อื่นไปแทนตัวบ้าง มีพวก ‘ภิกษุสิก เณรสิก’ ยังมีได้สัทยหมายหม่นเป็นต้น จึงทรงเพิ่มโทษผู้บิคพรวไม่ไปในการทพคักถงสนชวต และผู้บงเลขไว้มิได้เข้ามาสัทยให้เพิ่มโทษทวักถน การช่ของกันพระนครในระยะ ๑๘ ปี ในรัชกาลที่ ๑ นั้น คงสำเร็จล่งด้วยคักทวทงผ่นผ่นให้ผู้สมควรได้ออกไปพักผ่นอย่างหนึ่ง ทงเข่มงวคเพิ่มโทษแก่ผู้หลบหลหนราชการอีกอย่างหนึ่ง

ลพทศักรราช ๒๓๔๕ อันเป็นปีทำสงครามขับไล่พม่าจากเขต
ลานนาไทย สงครามใหญ่ในรัชกาลที่ ๑ ก็สิ้นสุดลง และศึก

ใหญ่กว่าครั้งหลังเป็นเวลารวม ๔๕ ปี นับแต่ศึกพระเจ้าอลองพญา
พระเจ้ามังกร์ และพระเจ้าปดุงก่อกวนเสียดลวงภัย บังคับสงครามทบยับคับให้
ความเป็นอยู่ของสังคมไทยต้องทุกข์เข็ญแร้นแค้นทั้งหมดไป ต่อแต่นั้นไป
จะมีแต่สงคราม คอยรบกวนสังคมไทยอยู่เบื้องหน้า

ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าตากสิน กรุงธนบุรี พวกไพร่
มีภาระปกติต้องเข้ามารับราชการเดือนหนึ่ง ออกไปทำมาหากิน
ของตนเดือนหนึ่ง แล้วกลับเข้ามารับราชการตามเวรเข้าเวรออก
คราวละเดือน เช่นนี้ตลอดไปตามแบบอย่างกรุงศรีอยุธยา เรียก
ว่า “เข้าเดือน ออกเดือน” ครั้นถึงแผ่นดินสมเด็จพระพุทธ-
ยอดฟ้าจุฬาโลก พระองค์ทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้พวก
ไพร่เข้ามารับราชการเดือนหนึ่ง ออกไปเป็นอิสระแก่ตนสอง
เดือน เป็นแบบรัตนโกสินทร์เรียกว่า “เข้าเดือน ออกสอง
เดือน” เป็นนิมิตอันดีงามแก่มวลพลกนิกรโดยทั่วหน้า ว่า
ต่อ ๆ ไปจะได้รับความเป็นไทยเพิ่มพูนขึ้นตามกาลสมัย ครั้น
ถึงแผ่นดินสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระมหากรุณาธิคุณ
ยังเพิ่มพูนขึ้นไปอีก คือทรงพระกรุณาโปรดฯ ให้พวกไพร่เข้า
เวรเดือนหนึ่ง ออกเวรสามเดือน บ้างหนึ่ง พวกไพร่จึงมีหน้าที่
เข้ามารับราชการเพียงสามเดือน มีอิสระเป็นไทยแก่ตนถึงเก้า
เดือน กฎหมายนี้ออกใช้บังคับเมื่อ ๑ ๖ ๑ คำ จุลศักราช ๑๑๗๒
ปีมะเมียโทศก (พระราชพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาล
ที่ ๒ ฉบับสมเด็จพระบรมราชาธิราชานุภาพ หน้า ๔๗-๕๒

เรื่องพระราชกำหนดศักดิ์เลข รัชกาลที่ ๒) ตรงกับวันที่ ๒
ธันวาคม พ.ศ. ๒๓๕๓ อันเป็นบท ๒ ในรัชกาลนั้น

พระราชกำหนดกฎหมายฉบับดังกล่าว สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว
ราชานภาพทรงนำมาลงไว้ให้อย่างครบถ้วน นับได้ว่าเป็นเอกสารมนุษย-
ธรรมฉบับหนึ่งของประเทศ เป็นเอกสารซึ่งแสดงพระปณิธานแห่งพระ
มหากษัตริย์ที่จะทรงทะนุบำรุงรักษาพระบรมพทุพศาสนา และสมณะช-
พราหมณ์ไพร่ฟ้าประชากรทั่วประเทศ "... แลกรุงเทพมหานคร
อยุธยาทวณัน ไพร่พลโยธาห่มทหารซึ่งเคยทำราชการณรงค์สงคราม
แตกออกมา ก็ชราพิการล้มตายร่วงโรยเขายางไป ไพร่หลวงสมกำลัง
แลเลขหัวเมืองที่มีอยู่ ก็โจทหมไปต่างกรม ฝ่ายนายมิได้มาร้องขอ
แลกเปลี่ยน บอมนให้ มิได้ชักชวนไว้ โดยวาสนาผลการก็มีข้าง นาย
เดิมก็ติดคิถามว่ากล่าวยังค้างกันอยู่จนทวณัน มิได้หักโชนขาดกัน
(ก็มีข้าง) เหตุฉะนั้นนายชึงพนเพื่อนคางเกินกันมาช้านาน ยังก็
อพยพหลบหลีกราชการหนีไปเข้าช่องซอกซ่อนอยู่ข้างก็มีมาก เพราะ
เจ้าหม่อมลนายใช้สอยตรากตรำไม่ผ่อนปรน ไพร่จึงซัดสนทนมิได้ ทม
ก็จิสขทุกซ์ ฝ่ายนายหมวคนายกองหาเอาธุระไม่ กลัวโทษภัยจึงหนี
บางทีหลบเจ้าหนั้นนายเงินไปโดยซัดซ้อง ยังก็ต้องทักซ์โทษสินไหม
พินัย ครั้นจะกลับเข้ามาอีกกลัว เพราะตัวกระทำความผิดไว้ จึงสียาก
ลำบากอยู่ในคางช้านาน บัดนี้ พระบาทสมเด็จพระบรมนารถบรมพิตร
พระพุทธเจ้าอยู่หัว เสด็จปราบดาภิเษกเศวตฉัตร เสด็จราชสมบัติใหม่
ทรงพระทัยจะรักษาพระบรมพทุพศาสนาแลไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน มิให้เป็น

อันตรายแก่ข้าศึกได้ จึงมีพระราชโองการสั่งให้สักเลขหมายหม้อใหม่...
 ขรรคชาห์นั้นเจ้า ข้าวหนินาย ไพร่หลวงสมกำลังทำสละบาย ทาสสินได้
 ทชุกช่อนอยู่ ณ บ้างจงทัว ให้เข้ามาหาหมอนายเคิมโดยคี่ จะพระราช-
 ทานโทษภาคทัณฑ์ไว้ครึ่งหนึ่ง ถ้าแลมีสมัครอยู่กับนายเคิมจะสมัครอยู่
 กับ... ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยหม้อใดกรมใด จะพระราชทานให้อยู่ตาม
 ใจไพร่สมัครแต่ในครึ่งเดียวเป็นประณบบัญญัติไว้ เบื้องหน้าไปจะให้คง
 หม้อยู่ตามสักครึ่ง... อนึ่ง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ว่า เลข
 ไพร่หลวงทั้งปวงนั้น ใคร (ใคร่) ข้าราชการเห็นอยากทราบคร่ำมาหลาย
 ปี ครองนพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว เสด็จปราบดาภิเษกใหม่ ทรง
 พระมหากรุณาธิคุณให้เข้ามาบรรดาข้าราชการแต่เดือนหนึ่ง ให้ออกไป
 ทำมาหากินอยู่สามเดือน แลให้กระทำตามพระราชกำหนดกฎหมาย
 ทั่วทุกประการ....”

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพระนามตามคำ
 จารึกในพระสุพรรณบัฏว่า “พระบาทสมเด็จพระบรมราชาธิราชรามา-
 ธิย...” พระนามนตรงกับพระนามที่จารึกในพระสุพรรณบัฏพระบาท-
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๑ แต่ในพระราชกำหนดกฎหมายนั้น
 ใช้พระนามว่า “พระบาทสมเด็จพระบรมธรรมิกราชา นราธิย คีร์สิริ-
 วงษ์...” การที่เราจะทราบว่ากฎหมายหรือเหตุการณ์สิ่งใดเกิดขึ้นใน
 รัชกาลใด จึงเป็นการยากลำบากอย่างยิ่งถ้าไม่มีตัวเลขศักราชระบุให้ไว้
 อย่างชัดเจน อนึ่ง ศักราชที่ระบุให้ไว้ในกฎหมายนี้ ระบุว่า ‘จุลศั-
 กราช’ ซึ่งให้ความสะดวกและความแน่ชัดผิดกว่าแต่ก่อน ดังเช่นใน

สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี มักจะระบิลอย ๆ ว่าคักราชเท่านั้น
คักราชเท่านั้น โดยไม่แจกแจงให้ชัดลงไปว่าเป็นพุทธคักราช จุลคักราช
หรือมหาคักราช ความรู้เรื่องเกี่ยวกับประเทศและชนชาติไทยจึงมีความ
ยากลำบากซับซ้อนอยู่ โดยเฉพาะในเรื่องพระนามและคักราชกำกับ
เหตุการณ์ นักศึกษาของเราซึ่งไปเฝ้าความสับสนเคยชินจากต่างประเทศ
ในการค้นคว้าวิชาความรู้ เมื่อกลับเข้ามาสู่บ้านเมืองของตนก็มาพบอุป-
สรรคที่ว่าเขา ในไม่ช้าก็มีความท้อถอยไม่ค้นไม่เรียนเรื่องบ้านเมือง
ของตนมานานักก่อนแล้ว ผู้เขียนเคยประสบกับความยากลำบากดังกล่าว จึง
มีความเห็นใจแก่นักศึกษาด้วยกันเป็นอันมาก

เมื่อไพร่ทั้งหลายทั้งปวงได้รับพระมหากรุณาธิคุณให้เข้ามาประจำ
ทำเวรในชั้นหนึ่งเพียง ๓ เดือน นับแต่พุทธศักราช ๒๓๕๓ เป็นต้นมา
เช่นนั้นแล้ว สิทธิของไพร่ที่จะเป็นไทย เป็นอิสระแก่ตนก็คงอยู่ในเกณฑ์
๕ เดือนในชั้นหนึ่ง เช่นเช่นตลอดรัชกาลที่ ๒ รัชกาลที่ ๓ รัชกาลที่
๔ และส่วนหนึ่งของรัชกาลที่ ๕ กฎหมายซึ่งออกในพุทธศักราช ๒๔๒๐
(อันเป็นปีที่ ๕ ในรัชกาลที่ ๕) ก็ยังยืนยันว่าพวกไพร่ยังคงเข้ามารับ
ราชการในชั้นหนึ่งเป็นเวลา ๓ เดือน กฎหมายฉบับนี้เรียกว่า “ประกาศ
ที่จะหักไพร่สมทนายตราพิการ” มีข้อความตอนหนึ่งว่า “...โบราณ
ราชประเพณีมาแต่ก่อน เลขไพร่หลวงเลขไพร่สมต่อ ๆ มาเป็น
สองจำพวก พวกไพร่หลวงรับราชการบหน่งสามเดือน เดือน
หนึ่งต่ำลงถึง บหน่งสต่ำลงถึง ไพร่สมรับราชการบละเดือน ๆ
ต่ำลงถึง ทายรับราชการบละ ๘ วัน เป็นเงินบละหกสลึง เป็น

ธรรมเนียมมาถึงปีก็ได้บอกเกณฑ์ ไปตามจำนวนสักทุกหมู่ทุก
กรม...” และมีใจความต่อไปว่า ให้หักไพร่สมทบคาย ชาวพิการ
ออกจากบัญชีเสียตามบัญชี กฎหมายนี้ให้ใช้บังคับแต่วันที่ ๒๔
พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๒๐

ในกฎหมายของรัชกาลที่ ๒ ซึ่งได้เขียนฐานะของพวกไพร่ให้
ชัดเจน กฎหมายใช้คำว่าไพร่พลโยธาหม่ทหาร และไพร่หลวงสมกำลัง
แต่บางครั้งก็ใช้คำว่าเลกแทน มีการสั่งให้สักเลขหมายหมู่ เช่น ‘ให้
สักไว้เป็นเลกหัวเมือง’ ‘สั่งตัวเลกนั้นตระพุนหญ้าช้าง’ เป็นต้น จึงทำ
ให้เชื่อได้ว่าคำว่าไพร่และคำว่าเลกมีความหมายอย่างเดียวกัน เบ็ด
ในพจนานุกรม (ฉบับราชบัณฑิตยสถาน) กล่าวว่าไพร่ท่านอธิบายว่าคือ
ชาวเมือง พลเมืองสามัญ ส่วนคำว่าเลก ท่านอธิบายว่า คือชายฉกรรจ์
พลเมืองชั้นสามัญ และท่านยังชี้แจงด้วยว่าเขียนเป็นเลขก็มี ฉะนั้นจึง
น่าจะสรุปได้ว่าไพร่ก็คือเลก เลกก็คือไพร่ แต่ปัญหายังมีอยู่ว่าไพร่
หลวง และไพร่สม คือใคร มีฐานะต่างกันหรือไม่ เพราะกฎหมายใน
รัชกาลที่ ๕ ดังกล่าวแล้ว ระบุไว้ชัดเจนว่า ไพร่หลวงและไพร่สมเป็น
บุคคลสองจำพวก มีสภาพและฐานะไม่เหมือนกัน คือไพร่หลวงมีหน้า
ที่ของบรรพการ ๑ สามเคอน ส่วนไพร่สมมีหน้าที่บรรพการเพียง
เคอนเดียว กฎหมายนี้ยังระบุต่อไปว่า ถ้าไพร่หลวงจะส่งเงินมาแทน
การเข้ารับราชการ ก็มีสิทธิทำได้ ไพร่สมก็มีสิทธิเช่นเดียวกัน แต่
เงินช่วยราชการแทนตัว ไพร่หลวงจะต้องจ่ายต่ำกว่าครึ่ง คือบละ ๑๘
บาท ส่วนไพร่สมจะต้องจ่ายบละต่ำกว่าครึ่ง คือ ๖ บาท (อนึ่งกฎหมาย

นระว่าผู้เป็นทาสักต้องรับราชการบดะแปดวัน หรือจะส่งเงินมาแทนตัว
กมสัทจะทำได้ คิดเป็นเงินบดะ ๖ สลึง เรืองทาสต้องรับราชการงาน
โยธา เป็นของใหม่ที่ได้ทราบจากกฎหมายนี้ เพราะกฎหมายเก่าระบุว่า
ทาสจะถูกเกณฑ์ทำทอเมื่อมีการสงคราม) จึงเห็นได้ว่าสิทธิและฐานะ
ของไพร่หลวงและไพร่สมยังต่างกันไปในตอนต้นรัชกาลที่ ๕

เกี่ยวกับสิทธิให้เลือกส่งเงินมาชำระแทนตัวหรือส่งของได้ เราได้
เห็นแล้วว่า สิทธิกฎหมายท่านให้ไว้แต่ปลายสมัยอยุธยาแล้ว แต่
กาลเวลาก็ด่วงเลยมากกว่า ๑๐๐ ปี ซึ่งควรเป็นเรื่องใหม่ของคนสมัยใหม่
พิจารณาจากเรื่องราวในพระราชพงศาวดารในรัชกาลที่ ๕ ว่าใน พ.ศ.
๒๔๐๐ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงรับหนังสือจากบรรดาพวก
ฝรั่งที่เข้ามาค้าขายยังพระนครว่า “จะขอลงไปตั้งห้างซื้อขายได้ปาก
คลองพระโขนงตลอดคดงบางนา” เพราะเรือลูกค้าจะขึ้นมาค้าขายถึง
กรุงเทพพระมหานครทางไกลนัก และในฤดูน้ำ น้ำก็เซียวเหลือกำลัง
เรือค้าขายต้องเสียเวลาหลายวันกว่าจะแล่นทวนน้ำขึ้นมาถึงกรุงเทพฯ ได้
ในครั้งนั้นจึงโปรดเกล้าฯ ให้ปรึกษาท่านเสนาบดีฯ ปรึกษาเห็นพร้อมกัน
ให้ทราบทั่วว่า ถ้าชาวยุโรปจะยกกันลงไปตั้งห้างร้านค้าขายอยู่ทบางนา
ก็จะห่างไกลออกไปจากพระนคร จึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาทิพากรวงศ์
มหาโกษาธิบดี จ้างจีนชุดคลอง ก่งแต่หน้าขอมผลาญไพร่ ทักทวง
ลงไปถึงคลองพระโขนง... เขามูลกินขนอมเป็นถนนฝั่งเหนือคลองลำ-
คลอง ราคาจ้างจีนชุดคลองและถมถนน... เป็นเงิน ๒๐๗ ซึ่ง
๑๘ ตำบล ๑ บาท พระราชทานชื่อว่าคลองถนนตรง ครั้นคลองและ

ถนนทำการเสร็จสิ้นแล้ว พวกชาวยุโรปก็ไม่ลงไปอยู่ที่ขางนา ถนนตรง
กึ่งระยะวันคือถนนพระราม ๕ ในปัจจุบัน

ผู้เขียนเชื่อว่าการทำงานให้ชุกคดของ ทำถนน ใน พ.ศ. ๒๔๐๐ น
เป็นการจ้างใช้ให้คนทำงานโยธาเป็นคราวแรก ๆ ของสมัยใหม่แทนวิธี
ใช้ไพร่เข้ามา 'รับราชการงานโยธา' ตามวิธีเก่าและเพราะการจ้างแรง
งานได้ผลเร็วย่อยกว่าการเกณฑ์ไพร่ให้มาทำงาน นี่อาจจะเป็น
มูลเหตุของการพระราชทานสิทธิ ให้พวกไพร่นำเงินมาชำระแก่ราชการ
แทนตัวกระมัง หลักฐานในพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๔ ยังระบุเรื่อง
ราวต่อไปว่า รัฐบาลในสมัยนั้น เมื่อจะตัดถนนชุกคดและสร้างสะพาน
อื่น ๆ เช่น ถนนเจริญกรุง คลองผดุงกรุงเกษม และสะพานเหล็กบน
 เป็นต้น ก็ใช้วิธีจ้างแรงงาน ไม่ใช่ใช้วิธีเกณฑ์พวกไพร่มาทำดังแต่ก่อน
ก็รายละเอียดปรากฏอยู่ในพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๔ นั้นแล้ว แต่
เอกสารกฎหมายประกาศใช้ในรัชกาลที่ ๕ พระราชทานสิทธิให้พวก
ไพร่ทั้งหลายนำเงินมาชำระแทนกำลังแรงงานของตน ผู้เขียนยังหาไม่
พบ แต่เชื่อว่ากฎหมายดังกล่าวที่พระราชทานสิทธิเช่นนั้นคงจะต้องมีอยู่
แน่นอน ถ้าเป็นสิทธิที่พระราชทานใหม่ในรัชกาลที่ ๕ กฎหมายก็คงจะ
ไม่ระบุถึง "โบราณราชประเพณีที่มามีแต่ก่อนว่า พวกไพร่หลวงรับราชการ
บหน่งสามเดือน เดือนหนึ่งตำลึงกึ่ง บหน่งสตำลึงกึ่ง ไพร่สมรับราชการ
บหน่งเดือน ๆ ตำลึงกึ่ง" ดังนี้ คือตราเป็นกำหนดตายตัวว่า ให้
ไพร่หลวงมาทำงานสามเดือนหรือจ่ายเงิน ๑๘ บาทอย่างใดอย่างหนึ่ง

ตามแต่จะเลือกเอา ส่วนไพร่สมให้มาทำงานเคียนหนึ่งหรือจ่ายเงิน

๖ บาท

ในปัญหาที่ว่า เมื่อไพร่หลวงมีฐานะหน้าที่ของรับใช้ราชการถึง ๓ เดือน หรือมีฉันทองชำระเงินแทนตัวถึง ๑๘ บาท ซึ่งเป็นภาวะที่เสียเปรียบพวกไพร่สมถึง ๓ เท่าเช่นนั้นแล้ว ผู้ใดใครเล่าอยากจะเป็นไพร่หลวง? ถ้าหากเลือกได้ตามใจสมัครชายฉกรรจ์ทั้งหลายมีต่างเฮโลกันไปเป็นไพร่สมหมดหรือ? ปัญหาที่ว่าฉันเขียนยังหาคำตอบไม่ได้ แต่เข้าใจว่าเมื่อไพร่หลวงมีหน้าที่หนักกว่าไพร่สมเป็นอันมากเช่นนี้ (X) หรือหลักการปกครองของไทยแต่ดั้งเดิม ท่านให้แบ่งอำนาจเจ้านายและไพร่พลกันออกเป็นส่วน ๆ ไม่รวมกันเป็นจกเดียว คือให้มัลลย์แห่งอำนาจทั้งব্যব্যประชาธิปไตยในปัจจุบัน ไพร่ของใครก็รับใช้เจ้านายของตน จะรวมกันก็ต่อเมื่อเกิดเหตุฉุกเฉินเช่นการสงครามเป็นต้น (X) สิทธิพิเศษที่จะได้รับก็จะต้องมีมากกว่าพวกไพร่สมอย่างไม่มีปัญหา แต่สิทธิพิเศษของพวกไพร่หลวงนั้นคืออะไร ยังหาคำตอบจากหลักฐานไม่ได้ มีธรรมเนียมแต่โบราณมาแล้วที่ให้แปลงไพร่สมมาเป็นไพร่หลวง ธรรมเนียมนี้ปรากฏในเมื่อพวกเจ้านายของพวกไพร่สมเหล่านั้นมีความผิด โดนรับราชยาทว่า ถึงที่เราเคยทราบกันก็อยู่แล้ว แต่ในกรณีที่เจ้านายของพวกไพร่สมสิ้นพระชนม์ หรือถึงแก่กรรม การให้แปลงเลขไพร่ของเจ้านายที่สิ้นพระชนม์และชนนาง ทดงแก่กรรมมาเป็นไพร่หลวงจะเป็นวิธีตน-โกสินทร์ เฉพาะในกรณีหลังนี้มีกฎหมายในรัชกาลที่ ๕ ประกาศใช้เมื่อ ๑๓ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๐ เรียกว่า “ประกาศเรื่องชำระเลข

เจ้าสิ้นพระชนม์ นายถึงแก่กรรม” ความว่า “... ด้วยธรรมเนียม
แต่ก่อนมา ถ้าเจ้าสิ้นพระชนม์ นายถึงแก่กรรมแล้ว ให้จัดทำระเลข
กว่าจะพระราชทานเพลิงในขบวนแล้วจึงให้ชำระระเลข สักแปลงเป็นไพร่
หลวง มีธรรมเนียมมาแต่ก่อนดังนี้... บิดาเจ้าของเลขทองถึงแก่กรรม
มีเหตุขัดข้องขึ้นในราชการอย่างใดอย่างหนึ่งในระหว่างที่ยังไม่ได้พระราช
ทานเพลิง พระศพและศพรอไว้จนเกินกำหนดถึง ๒ ปี ๓ ปี ๔ ปี ๕ ปี
ก็มี เจ้าพนักงานเห็นว่า การชำนานเกลือกกลัวว่า นายตายไพร่จะ
สูญ..... จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ดำรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่า ให้
กรมพระสุรัสวดีหมายออกไปให้รู้ทั่วกันตงแต่บัดต่อไป ถ้าศพเจ้านายที่
จะพระราชทานเพลิงเมรุทองสนาม ให้จัดทำระเลขจนพระราชทานเพลิง
เต็มตามธรรมเนียมเดิม ถ้าพระบรมวงศานุวงศ์แลข้าราชการที่ใต้พระ
ราชทานโกศฯ กำหนดอย่างช้าเพียงหนึ่งให้ชำระระเลข... ถ้าข้าราชการ
การทนายบรรดาศักดิ์กว่านั้น จะได้พระราชทานเพลิงแล้วก็ดี หรือยัง
ไม่ได้พระราชทานเพลิงก็ดี ให้ลงมือชำระระเลขอย่าให้เกิน ๘ เดือนไปได้
ซึ่งโปรดเกล้าฯ มาตงนี้ ให้เป็นกำหนดเพื่อจะมีให้เลขทนายตายไปแล้ว
ไพร่จะสูญไป (ด้วย)...”

ธรรมเนียมที่จะแปลงไพร่สมให้เป็นไพร่หลวง กฎหมายท่านว่า
มีมาแล้วก่อนหน้าจะประกาศใช้กฎหมายนโมพุทธคีกราช ๒๔๓๐ แต่
ทว่าผู้เขียนยังไม่ได้พบหลักฐานในทอนแม่แต่ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อพระ
ราชทานเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้ว
พระราชพงศาวดารในรัชกาลนั้น ก็มีได้ระบือเรื่องแปลงไพร่สมจากวังหน้า

มาเป็นไพร่หลวง หรือท่านผู้แต่ง (เจ้าพระยาพิชัยดาบหัก) จะเห็นว่า
เป็นเรื่องที่น่าทึ่งมากน้อยแล้วในเวลานั้น จึงมีพระบรมราชโองการโปรด
วงษ์หน้ามาเป็นไพร่หลวงให้เราได้ทราบไว้ อันที่จริง เมื่อสมเด็จพระ
ราชวงศ์จักรีไชยชาญทิวงคต เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๘ และมีกฎหมายประกาศ
ออกใช้ให้ยกเลิกตำแหน่งมหาอุปราชวังหน้าขึ้นแก่นั้นมาความในกฎหมาย
นั้น (เรียกว่า 'ประกาศในกรมพระราชวังบวรสถานมงคลทิวงคต') ก็
ใช้ถ้อยคำอย่างกว้าง ๆ ว่า "...บรรดาข้าราชการในพระราชวังบวร
ก็ให้สมทบเข้ารับราชการในพระบรมมหาราชวังต่อไป ควบคุมผู้คนซึ่ง
ได้ยังค้ำชูอยู่ตามเดิมให้เป็นการเรียบร้อย อย่าให้แตกหมู่แตก
พรรคเหมือนเมื่อกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ยังดำรงอยู่นั้นทุก
ประการ..." กฎหมายฉบับนี้ย่อมมีความหมายว่าบรรดาไพร่สมใน
วังหน้า จำต้องแปลงเครื่องสักระบายมาเป็นไพร่หลวงจนสิ้นทุกคน และ
ย่อมจะมีภาระหน้าที่ในราชการแผ่นดินเพิ่มขึ้นกว่าเดิมถึง ๓ เท่าตัวด้วย
ในบรรดาเจ้านาย และชนนางผู้ใหญ่ ซึ่งได้สิ้นพระชนม์ และ
ถึงแก่กรรมในระยะเวลาใกล้เคียงกับกฎหมาย พ.ศ. ๒๔๓๐ ประ
กาศออกใช้ สมควรระบุงการพิราลัยของสมเด็จพระยาบรมมหาศรี
สุริยวงศ์ เมื่อวันที่ ๑๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๒๕ การทิวงคตของกรม
พระราชวังบวรสถานมงคล เมื่อวันที่ ๒๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๒๘ และ
การสิ้นพระชนม์ของสมเด็จพระยาบรมมหาราชวังรายปักษ์ฯ เมื่อวันที่ ๑
กันยายน พ.ศ. ๒๔๒๘ การพิราลัยและสิ้นพระชนม์ดังกล่าวอาจเป็น
มูลเหตุให้มีประกาศกฎหมาย พ.ศ. ๒๔๓๐ เร่งให้บรรดาไพร่สมทั้ง

หลายทั้งปวงรัชชารัฐก็แปลงมาเป็นไพร่หลวงรวกเร็วขึ้นกว่าแต่ก่อน สม
 ถึงการ คาคกระเนของ ผู้แทนรัฐบาล อังกฤษใน กรุงเทพฯ รายงาน ไปยัง
 รัฐบาลของเขาว่า: "January 19, 1883— Death of Ex—regent, at 75.
 and Concentration of power expected." การแปลงไพร่สมมาเป็นไพร่
 หลวง เป็น concentration of power อย่างแจ่มชัด และก็เป็นที่พระราช
 กรณียกเลิกกำลังเป็นประเทศชาติของ ร. ๕ เพื่อเผชิญเหตุการณ์
 (ร.ศ. ๑๑๒) ซึ่งกำลังคืบคลานใกล้เข้ามาทุกที แท้จริง เมื่อเรออบ
 ฝรั่งเคสแล่นบกทะเลงเข้ามายังกรุงเทพมหานครเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๖ นั้น
 พระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพ่งทรงรวบรวมกรม ทหารบก
 ทหารเรือที่แยกย้ายกันแต่เดิม ให้เข้ามาตั้งอยู่ในบังคับบัญชาและแบบ
 แผนอย่างเดียวกันสำเร็จเมื่อ ร.ศ. ๑๐๕ คือ ๓ ปีก่อนวิกฤตการณ์
 (กฎหมาย ร. ๕ ข้อ "พระราชบัญญัติจัดการกรมมยุทธนาธิการ
 ร.ศ. ๑๐๕)

ในการท้ม กฎหมาย เร่งรัดให้เลิก แปลงเลข จากไพร่สมวังต่าง ๆ
 รวมทั้งที่อยู่ในบังคับบัญชาของบรรดาขุนนางผู้ใหญ่ผู้น้อย ให้เข้ามาเป็น
 ไพร่หลวงชนตรงต่อวังหลวงเพื่อประโยชน์ในราชการแผ่นดินนับแต่ พ.ศ.
 ๒๔๓๐ เช่นนี้ หมายเฉพาะถึงเลขไพร่สมกำลังในพระนครและหัวเมือง
 ชันในเท่านั้น ซึ่งชนตรงต่อกรมพระสุรัสวดี ส่วนบรรดาเลขหัวเมืองที่
 ตั้งก็อยู่ในบังคับบัญชาของตำแหน่ง สมุหนายก สมุหพระกลาโหม และ
 กรมทำอันอยู่ในเขตหัวเมืองชนนอกเล่า มีกฎหมายหรือวิธีการอย่างไร
 จึงจะสักแปลงผนวกกำลังให้เข้ามาอยู่ใต้บังคับบัญชาทางวังหลวงได้บ้าง?

พิจารณาจากประกาศของ ร. ๕ เรืองให้สมเด็จพระเจ้าพระยาทั้ง
 ๒ องค์เป็นแม่กองสักเลข (ฉบบัศรสภา ‘สมณมประกาศรัชกาลที่ ๕’
 ประกาศที่ ๕๔) หัวเมืองชนกรมพระกลาโหม คือตำแหน่งสมทพระ
 กลาโหม มีเมืองเพชรบุรี เมืองราชบุรีรวมอยู่ด้วย ส่วนเมืองทชน
 กรมท่านน มีเมืองสมุทรสงคราม สาครบุรี นครไชยศรี สมุทรปราการ
 พันสีนคม ชลบุรี และบางละมุง รวมอยู่ในการสักเลขครั้งนั้น เมื่อ
 เทียบกับการ แบ่งแยกบังคับบัญชา หัวเมืองชนนอกใน สมัยกรุงศรีอยุธยา
 เป็นราชธานี เมืองราชบุรี กฎหมายเก่าท่านเจ้าให้อยู่ใต้บังคับบัญชาของ
 กรมมหาดไทย (ส่วนเมืองเพชรบุรี กฎหมายเก่าท่านเจ้าให้อยู่ใ
 บังคับบัญชาของกรมพระกลาโหม) ท่านมาปรับปรุงให้เข้ามาอยู่ใต้บังคับ
 บัญชากรมพระกลาโหมแต่รัชกาลที่ ๕ หรือก่อนหน้านั้นยังสับสนไม่ได้ช้
 ด้วยเหตุนี้กรมมี สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ เมื่อท่านพ้นหน้าที่ผู้สำเร็จราช
 การแล้ว จึงออกไปดำเนินชีวิตในชนปลายอยู่ที่ยานพิจิตรหรือราชบุรี
 ชนเป็นหัวเมืองชนนอกชนอยู่ในบังคับบัญชาของกรมพระกลาโหม ส่วน
 หัวเมืองชนกรมทำในรัชกาลที่ ๕ นั้น มีแตกต่างออกไปจากแบบแผน
 สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี คือตัดเอาเมืองนนทบุรีมาชนกับพระนคร
 แต่เพิ่มเมืองนครชัยศรี พันสีนคม และชลบุรี ให้ชนกับกรมทำใน
 รัชกาลที่ ๕ นั้น การกล่าวเปรียบเทียบกับเห็นแบบแผนการแบ่งแยกเขต
 ปกครองหัวเมืองชนนอกในรัชกาลที่ ๕ ว่าแตกต่างออกไปจากแบบแผน
 กรุงศรีอยุธยาเช่นนี้เพื่อจะให้เข้าใจเรื่องราวต่อไปได้ชัดเจน

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเริ่มการฝึกกำลัง
ในประเทศ แต่พระบรมมหาราชวังออกมาสู่ภายนอก กล่าวคือทรงตั้งกรม
ทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๓ (ขณะที่พระองค์ทรง
พระชนม์เพียง ๑๗ พรรษา) โดยทรงเลือกคัดเลือกหาบรรดาชาววัง
และบุตรหลานชนนางที่ได้ถวายตัวทูลใหญ่เด็กเป็นคนที่น่าพอใจ โปรก
เกล้าฯ ให้พระยาสุรศักดิ์มนตรี (แสง) เป็นผู้บังคับการคนแรก ทหาร
มหาดเล็ก รักษาพระองค์เหล่านี้ ต่อมาได้เป็นกำลังสำคัญในการดำเนิน
พระราชโบายต่าง ๆ มีเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม) เป็นอาทิ เป็น
ผู้รับพระราชโบายออกมาจัดการมหาดหน้า เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๓ ซึ่งค
มาได้ดำเนินการมาเป็น กรมโยธาธิการและกระทรวงกลาโหมในปัจจุบัน
และในการเกลี้ยกล่อมผู้คนให้สมัครเข้ามาเป็นทหารหน้า เจ้าพระยา
สุรศักดิ์มนตรีจึงได้รับบรรดาพวกเลซ เจ้าสนพระชนม่นายตายเป็น
รับราชการเป็น 'ทหารสมัคร' เป็นจำนวนมาก โดยมีการพระราชทาน
เงินให้คนละ ๔ บาท ผ้า ๑ สำรับเป็นสินน้ำใจแก่ทหารสมัครทุกคน ใน
บรรดาทหารสมัครเหล่านี้ มีเลขหัวเมืองจากจังหวัดราชบุรี และเพชรบุรี
มากเป็นพิเศษอยู่สองจังหวัด (ซึ่งก็ได้กล่าวไว้แล้วว่า 'เลขหัวเมือง ๒
นั้นขึ้นอยู่กับกรมพระกลาโหม ตามแบบแผนการปกครองในรัชกาลที่ ๔)
ครั้นเมื่อสมเด็จพระยาฯ ได้ทรงว่า เลขหัวเมืองราชบุรีและเพชรบุรี
อพยพเข้ามาสมัครเป็นทหารหน้ามากเช่นนั้น "ท่านก็มีความวิตก เกรง
ว่า พ่อหมื่นที่เข้ามาสมัครเป็นทหารหน้านั้น กรมราชการทงาเป็นของ
รักษาการ เมื่อไม่มีคนรักษาแล้วก็จะทรุดโทรมไปทุกอย่าง... จึงขอรับ

พระราชทานให้มเลขอยู่คงเมืองตามเดิม... พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้.....ฉันฉันทสงพ้อมซึ่งเข้ามาสมัคร
เป็นทหารคนไปให้ท่านเสียข้าง... จึงมีพระราชกระแสรับสั่งแก่สมเด็จพระ
เจ้าพระยาว่า การที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมทหารหน้ารับ
ทหารเข้าสมัครนั้น รับแต่คนขอสมัครแล้ว เพราะเจ้าชนม
นายไม่นำมาสัก ยึดบังเอาไว้หาผลประโยชน์ส่วนตัว แต่ถ้าผู้ใดเป็น
เลขชงชนแถบรักของมือหลังมือแล้ว ก็ไม่ต้องรับราชการเป็นทหาร
สมัคร” (จากประวัติ...เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี หน้า ๑๐๑-๑๐๒)

ในปัจจุบัน เราจะหาตัวอย่าง การสักท่งมือ หลังมือ ว่าเป็น
อย่างไร สักท่งมือหรือสักท่งมืออะไร ขนาดสักเล็กใหญ่สักเพียงใด เรา
หาไม่ได้เสียแล้ว หนังสือเรื่องราวที่จะอธิบายรายละเอียดการสักท่ง
ไม่ได้เสียด้วย ผู้เขียนเห็นแต่ ประกาศ ร. ๕ ว่าท่งข้าหลวงหมื่น
(ประกาศที่ ๔๒-ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๕ ฉะบับครุสภา) มีข้อความ
ว่า: “ใครเป็นคนสักท่งมือ พระนามเดิม สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
เจ้าฟ้ามงกุฎ ใคร ๆ ก็รับหนังสือ คุมสัก ๑๐ ยกในพระนามนั้น คน
สักท่งนั้น ที่เป็นข้าราชการตำแหน่งใด ๆ ในพระบรมมหาราชวัง คือ
เป็นพระยาพระหลวงมณ แต่ผู้สำเร็จราชการเมือง....บุตรท่งใด
เป็นพระยาพระหลวงมณในแผ่นดินปัจจุบันโปรดยกท่งนั้น แต่อย่าให้ไป
ซุกคืบเอาชอกช้ำแล้วท่งท่งเป็นพระยาพระหลวงมณในแผ่นดินหลวงแล้ว
มาอ้างว่า ถ้าท่งเองหรือชอกช้ำแล้วท่งท่งท่งมือหรือใครรับหนังสือคุมสัก
๑๐ ยก ในพระนามเดิมว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระเจ้า

ลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎแล้ว คงว่าหม้อข้าหลวงเดิม...” การสักท้วง
 มอคงว่า จึงน่าจะสักพระนามเจ้าเลข เช่น สักว่า “สมเด็จพระเจ้าน้อง-
 ยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎ” กระทบ ส่วนการสักหลังมือ เห็นมีประกาศใน
 ร. ๕ เช่นกัน ว่า “ให้หม้อหมายประกาศแก่เจ้าหม่อมลนายเจ้าของเลขนำ
 ตัวเลขมาสักหลังมือให้สิ้นเชิงแต่ในสี่เดือน ถ้าพ้นนี้ไปะโปรดเกล้า
 โปรดกระหม่อมให้... จับตัวเลขซึ่งยังมิได้สักไว้เป็นไพร่หลวงทั้งสิ้น...”
 การสักหลังมือจะเป็นการสักหมายให้ทราบว่า เป็นไพร่หัวเมือง และ
 ไพร่สมกระมัง ส่วนไพร่ขอมือขาว ก็คือไพร่ซึ่งยังไม่ไ้มีการสักหมาย
 หม้อ เฉพาะคนจำพวกนี้ ที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมรับ
 เป็น “ทหารสมัคร” ในยุคริเริ่มการมีทหารตามทเรียกกันในครั้งนั้น ว่า
 ทหารหน้า

กรมทหารหน้าในสมัยแรกตั้ง มีกรมขน้อยหลายกรม (ตาม
 ประวัติเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี.... หน้า ๘๔) คือ กรมทหารม้าเกราะ
 ทอง กรมทหารฝพาย กรมทหารล้อมวัง กรมทหารรักษาพระองค์
 กรมทองปราชญ์พลหอก กรมเกณฑ์หัตถ์อย่างยุโรป กรมทหารมหาด
 ไทย และมีเลขเจ้าสิ้นพระชนม์นายตายสมทบเขากองหนึ่ง กรม
 ทหารหน้ามีเวรเข้าราชการ มีหน้าที่สำหรับรักษาพระนคร และแนะนำ
 ความเสด็จ จากช่องล้อมวง ฯลฯ การทรงผนึกกำลังเริ่มแต่ในพระบรม-
 มหาราชวงศ์แห่งออกมาตามสถานที่ต่าง ๆ ในพระนคร การแผ่ขยาย
 พระราชอำนาจจากมณฑลกรุงเทพ ออกไปสู่หัวเมืองชั้นนอกก็ได้ติดตาม
 มาในรูป ‘ทหารสมัคร’ โดยรับคัดเลือกมาจากเลขแขนขาวปราศจาก

เจ้าหม่อมลานาย เข้าอยู่ในสังกัดกรมทหารหน้า การคัดเลือกคงกล่าว
 ย่อมมีการ 'จับคนให้ออกไปเที่ยวสืบสวนเกลี้ยกล่อมทั่วไปทุกจังหวัด'
 (ประวัติเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี — หน้า ๔๗) ส่วนเครื่องผูกมัดใจให้
 ผู้คนเข้ามาสมัครเป็นทหารหน้า นอกจากเครื่องแบบสักหลาดสีดำ ซึ่ง
 ราชการจ่ายให้แล้ว ยังมีเงินเดือน ๆ ละ ๑๐ บาท รวมทั้งอาหาร
 วันละ ๒ เวลา การที่พวกไพร่สมัครไปหิวเมือง ซึ่งเคยแต่การถูกทาง
 ราชการเกณฑ์บังคับมาทำการโยธา โดยจำต้องจัดหา เสื้อผ้า อาหาร
 เครื่องมือ ทำงานมาเองตลอดระยะเวลาถูกเกณฑ์ มาได้รับการเลี้ยง
 ดูเอาใจใส่ในทุกซอกซอกในการดำเนินชีวิตตามแบบแผนใหม่เช่นนั้น การ
 สมัครเป็น 'ทหารหน้า' จึงเป็นที่ยอมรับแพร่หลายโดยรวดเร็วจนทาง
 ราชการจำเป็นต้องปิดการรับสมัคร เพราะเกินความต้องการ

อย่างไรก็ดี ใน พ.ศ. ๒๔๒๕ เมื่อฉลองพระนครครบร้อยปี
 เสรีจันแล้ว เกิดอหิวาตกโรคขึ้นในโรงทหารกรมทหารหน้า เป็น
 เหตุให้ทหารสมัครล้มตายหลายร้อยคน คนที่ยังเหลืออยู่ก็มีความทน
 ทกใจพากันหนีกลับไปจังหวัดที่มีลำเนาเดิมของตนหลายพันคน การติด
 ตามทหารให้กลับกรมจากจังหวัดราชบุรี เพชรบุรี จึงเป็นเกณฑ์ตัดสิน
 (deciding factor) ว่า พระราโชบายผนวกกำลังของพระบาทสมเด็จพระ-
 เจ้าอยู่หัวจะทรงพัฒนาต่อไป หรือจะสะดุดหยุดลง ณ ตรงไหน ? เป็น
 โชควาสนาของบ้านเมืองไทย ที่จะดำเนินไปสู่พัฒนาการสืบไป และ
 ก็เป็นเกณฑ์ตัดสินกลางคาเลงลือไม่เป็นมงคลเกี่ยวกับ สมเด็จพระเจ้าพระยา ฯ
 ทานด้วยผลของการติดตามทหารให้กลับกรมครั้งนั้น เป็นไปโดยวราวรณ์

โดยที่สมเด็จพระเจ้าพระยา ท่านมีพระประสาทสั่งให้ท่านสมุหพระกลาโหม (บุตรชายของท่าน) ถวายการปรนนิบัติตามพระบรมราโชบายทุกประการ (รายละเอียดคัดได้จากประวัติเจ้าพระยาสุรศักดิ์ หน้า ๑๖๘-๑๗๘) นี่ควรนับได้ว่าเป็นจุดสำคัญในการก้าวหน้าของประเทศยุคหนึ่ง โดยที่ความคิดเห็นสองฝ่ายโอนอ่อนผ่อนเข้าหากันด้วยสามัคคีรสเปรียบได้กับการประสานสามัคคีระหว่างพ่อขุนผาเมือง และ พ่อขุนบางกลางท่าว และระหว่างพ่อขุนรามคำแหงกับพ่อขุนเม็งรายในอภิศโพน

การเปลี่ยนแปลงระเบียบแผนการปกครองประเทศในรัชกาลที่ ๕ จะมีจุดหมายสำคัญอยู่ที่การรวมณีกาลังที่แยกย้ายกัน อยู่ตามกรม ตามหัวเมืองต่าง ๆ ให้เข้ามาอยู่ในบังคับบัญชาแต่แห่งเดียว (หรือเรียกโดยย่อว่า Concentration of power) ก็ตามที่ แท้ก็เป็นขั้วใจให้บรรดา ไพร่สม ไพร่หัวเมืองทั้งหลายทั้งปวง ได้แปลงสภาพแลภาวะของตนมาเป็นไพร่หลวงกันคราวนี้ ควรนับได้ว่า พ.ศ. ๒๔๒๕ เมื่อกรุงเทพพระมหานครมีอายุครบร้อยปี เป็นจุดเริ่มต้นที่จะปลดปล่อยไพร่ทั้งหลายให้ก้าวไปสู่ความเป็นไทยในที่สุด คือมีอิสระเสรีในการใช้เวลา กาลัง และความคึกของตนไปในทางที่ตนสมัคร ชนชาติไทยต้องใช้เวลานานนักในการไต่เต้าไปสู่เสรีภาพ และก็เป็นเสรีภาพที่หวงของเรามีได้ต่อสู้เรียกร้องทวงสิทธิ แต่เป็นการที่ผอ่ยเขียงบนโปรดพระราชทานไปรยลงมาให้ เรืองราวแล้ววิธีการที่ไพร่ทั้งหลายได้ก้าวมาสู่ความเป็นไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๕ จึงเป็นเรืองเคลือบคลุม ไม่โครม

ความเหมือนการทวงถามเรียกของสิทธิการปกครองตนเอง ในคราว
เปลี่ยนระบอบการปกครอง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ นั้น

กฎหมายเครื่องมือนในการปลดปล่อยไพร่ นับแต่กฎหมาย พ.ศ.
๒๔๓๐ เป็นต้นมา ตระแบ่งแยกออกเป็นสองแนว คือแนวเงินช่วยราช
การแผ่นดิน ซึ่งพวกไพร่มีหน้าที่ต้องชำระเป็นค่าตัวรายปี ตามแนว
กรมพระสวัสดิวัดมถ์วิทยากรพัฒนา มีหน้าที่เร่งรัดการแก้ไข
หนี้ให้มาชำระเสียให้เรียบร้อย ส่วนอีกแนวหนึ่งนั้นคือแนวการรวบรวม
ชายฉกรรจ์ทั้งหมดให้เข้ามาได้รับการฝึกหัดและอยู่ใต้วงศ์บัญชาแห่ง
เดียวตามแผนใหม่ ตามแนวแผนกำลังผู้คนเพื่อยุติกันประเทศ มี
กฎหมาย “พระราชบัญญัติทหาร” ตราออกมาใช้เป็นครั้งแรกเมื่อวันที่
๒๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๓๑ (วัน ๓ ๕ ๗ ปีชวด สัมฤทธิศก จล-
ศักราช ๑๒๕๐) เฉพาะที่เกี่ยวข้องกับสิทธิหน้าที่ของพลทหาร ทบยกแตรเรือ
พลทหารสมัครจะต้องรับราชการไปจนครบ ๑๐ ปี จึงจะครบกำหนด
เกษียณอายุ ถ้ายังสมัครรับราชการต่อไป ทางราชการก็จะเพิ่มเบี้ย
หวัดขึ้นให้หากเงินเดือนตามอัตราเดิม คือเดือนละ ๒ บาท เบี้ยหวัด
นั้นจ่ายละครึ่งเรียกว่าเงินยี่ ส่วนในราชการพิเศษมีความก็ความชอบ
ก็จะได้รับรางวัลเป็นครั้งคราวไม่มีกำหนด เรียกว่าเงินรางวัล ไพร่ทั้ง
หลายทั้งปวงจึงหลุดพ้นจากการถูกขังค้ำให้ ‘รับราชการงานโยธา’ โดย
จ่ายเงินช่วยราชการแผ่นดินเสีย และมีอิสระเสรีที่จะ ‘สมัครเป็นทหาร’
โดยได้รับเงินเดือน เงินยี่ และเงินรางวัลเป็นการตอบแทน

เกี่ยวกับทหารสังกัดกรมต่าง ๆ ในชั้นแรกนั้น กฎหมายท่านยังจัดลำดับเกียรติและความสำคัญไว้ว่า ทหารมหาดเล็ก อยู่ในอันดับแรก ติดตามด้วย ทหารม้า ทหารปืนใหญ่ และทหารเดินเท้าเป็นลำดับ เพราะฉะนั้นเมื่อพลทหารกรมมหาดเล็ก ท่านจึงให้ถือศักดินา ๒๐๐ เปรียบกับพลทหารกรมอื่น ๆ (รวมทั้งกลาโหมเรือ) ถือศักดินาเพียง ๕๐ เช่นนี้ ทหารมหาดเล็กจึงขอมะหรพเพี้ยนเข้าความสนใจหรืออิทธิพลของผู้อื่นโดยทั่วไป (ศักดินาเกณฑ์เดิม คือ ไพร่เลวนาสิบ ไพร่รายนาสิบห้า ไพร่มีครุณาสิบ ไพร่หัวงานนายสิบห้า ไพร่หัวสิบนาสามสิบ)

ในวันที่ ๑ เมษายน ๒๔๓๔ (ว.ศ. ๑๐๘) รัฐบาลแห่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตรากฎหมายการทหาร ประกาศออกใช้ เรียกว่า “พระราชบัญญัติจัดการ กรมยทหรณานการ” โดยยกกรมยทหรณานการเดิมขึ้นเป็นกระทรวงใหญ่ เรียกว่ากระทรวงยทหรณานการ มีหน้าที่บังคับบัญชาผู้คนทเกี่ยวข้องกับการทหารบกทหารเรือ เจ้ากระทรวงมีตำแหน่งเสนาบดี มีเจ้าหน้าที่รอง ๆ ลงไป คือ ราชปลัดทูลฉลอง ราชปลัดยาญชี เจ้ากรมและปลัดกรมต่าง ๆ โดยตราหน้าที่ความรับผิดชอบไว้อย่างรัดกุม ประกอบไปด้วยผู้บัญชาการทหารบก ผู้บัญชาการทหารเรือ และเจ้าพนักงานผู้ใหญ่ในกระทรวงยทหรณานการปรึกษาคอนชงกันและกันให้งานดำเนินไปสมพระราชดำริ ทุกประการ เป็นการบรรคตำเนินงานเกี่ยวกับการฝึกกำลัง ไป ตาม แบบ แผน ใหม่ ส่วนกิจการตามแบบแผนเก่า ซึ่งยังคงมีงานตกค้างไม่อาจทำให้เสร็จได้

โดยทันที ก็คือเรื่อง ‘คนซอมือขาว’ หรือไพร่ซึ่งหลบหลีกเป็นคนรไม่มีสังกัด ก็มีกฎหมายเร่งรัดให้เจ้าหน้าที่กรมพระสวัสดิ์นำตัวมาสังกัดเป็นไพร่หลวงอย่างเร่งรัด ส่วนการเก็บเงินค่าช่วยราชการแผ่นดินจากพวกเลข ก็มีกฎหมายออกให้กรมพระสวัสดิ์เร่งเงินเลขส่งกรมช่วยกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ นับได้ว่า ราชการแผ่นดินในคราวประกาศตั้งตำแหน่งเสนาบดี ๑๒ กระทรวง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ (ร.ศ. ๑๑๑) นั้น การบริหารประเทศตามแผนใหม่ก็ได้ดำเนินไปบนรากฐานอันมั่นคง ส่วนผู้บริหารงานในตำแหน่งเสนาบดีก็เป็นบุคคลรุ่นใหม่ ด้วยกันทั้งสิ้น ชื่อนางรุ่นเก่า เช่น เจ้าพระยารัตนบดินทร์ ทศมุนายก เจ้าพระยาสุริยวงษ์ ไวยวัฒน์ สมุหพระกลาโหม เจ้าพระยาภาณุวงศ์ มหาโกษาธิบดี ฯลฯ ก็ได้รับการ “ยกขึ้นเป็นเสนาบดีผู้ใหญ่ไม่ประจำกระทรวง” แล้วให้เข้าไปประชุมเสนาบดีสภาได้เป็นครั้งเป็นคราว ทั้งนี้เพื่อ “บ้านเมืองจะได้รู้เรื่องเจริญทันกับกาลสมัยที่เปลี่ยนทั่วไปในโลกนี้”

แต่การจัดการพวกไพร่ตามราชการแผนใหม่ยังหาเสร็จสิ้นลงไม่จริงในวันที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๓๕ (ร.ศ. ๑๑๕) มีประกาศยกกรมพระสวัสดิ์ขึ้นกระทรวงกลาโหม โดยมีใจความสำคัญว่า “กรมสวัสดิ์ซึ่งรวมอยู่ในกระทรวงเมื่อนั้น เป็นที่ขัดขวางในทางราชการ ด้วยเหตุว่าการจ่ายเลขตามธรรมเนียมเดิม เป็นหน้าที่กระทรวงมหาดไทย และกลาโหมได้กระทำ ต้องบังคับการข้ามกระทรวงล่วงกรมไม่สมควร ในบัดนี้ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้กระทรวงมหาดไทย ด้รับรักษาบ้านเมือง กระทรวงกลาโหมได้รักษาสรรพาวุธผู้คน ควรที่จะรวมกรม

สรวักไ้ ในกระทรวงกลาโหม จะได้ตรวจตราบังคับบัญชาการในหน้าที่ ซึ่งติดต่อกันได้โดยสะดวก เพราะฉะนั้นให้ยกกรมสรวักไ้ขึ้น กระทรวงกลาโหมตั้งแต่วันที่ไ้ลงในประกาศนี้” ครั้นแล้วในขั้เกี่ยวกับ มีประกาศทางราชการลงวันที่ ๒๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๕ มีใจความ ว่า: “บรรดาไพร่หลวงทั้งปวงแต่เดิมมา ถ้าเป็นไพร่หลวงจ่ายเก็อนไม่ มาเข้าเก็อนประจำราชการ ต้องเสียเงินแทนค่าแรงมาประจำราชการ บั้ละ ๑๘ บาท ส่วนไพร่หลวงส่วย อันต้องเกณฑ์ส่งสิ่งของต่าง ๆ ใ้ ราชการนั้น ถ้าไม่ไ้ของส่ง ต้องส่งเงินราคาของแทน เป็นเงินตั้งแต่ ๖ บาทขึ้นไปจนถึง ๑๒ บาท ตามชนิดราคาของซึ่งต้องเกณฑ์ส่งนั้น ทรงพระราชดำริว่า การท้หมไพร่หลวงต่าง ๆ ต้องเสียเงินค่าราชการ ไม่เสมอกันเช่นเป็นท้เกิดครอื่น....เพราะฉะนั้น ท้แก่รัตนโกสินทร์ ศก ๑๑๖ ต่อไป บรรดาเลขไพร่หลวงทั้งปวง ที่ต้องเสียเงินค่าราชการ กว่าบั้ละ ๖ บาทขึ้นไป ให้เก็บเงินค่าราชการแต่เพียงบั้ละ ๖ บาท...” เป็น อันว่าเงินค่าราชการ (ซึ่งในรัชกาลที่ ๖ เปลี่ยนให้เรียกเสียใหม่ว่า เงิน รัชชูปการ) คงยืนบั้ละ ๖ บาท จนถึงรัชกาลที่ ๕ และที่ ๖ มาขุบเล็กไม่ เก็ยทอนรัฐบาลสมัยต่อมาไ้ปรับปรุงประมวลรัษฎากร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๖

ส่วนการเป็นทหาร ซึ่งไพร่ท้หลายทั้งปวง ‘สุมักร’ เป็นท้้วย ใ้ไรกั ตามพระราโชบาย เริ่มแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๓ มาเปลี่ยน ระเบียบเป็นการ ‘เกณฑ์’ แต่เมื่อใด? พระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร ฉบับแรก คือฉบับ ร.ศ. ๑๒๔ (คือ พ.ศ. ๒๔๔๘) มีพระราชปรารภ ใ้ว่า..... “การปกครองอาณาจักรท้ทุกประเทศจำต้องมีกำลังพล

ทหารไว้สำหรับป้องกันข้าศึกศัตรูที่จะพองมาทางภายในและภายนอก เพราะฉะนั้นทั่วทุกประเทศย่อมต้องจัดการทำนุบำรุงกำลังทหารของประเทศนั้น ๆ โดยวิธีการอันสมควรแก่ภูมิประเทศท้องถิ่น... ก็และวิธีการเกณฑ์กำลังทหารในพระราชอาณาจักรสยามนี้ ตามราชประเพณี กฎหมายสืบมาแต่โบราณว่า บรรดาพลเมืองที่เข่นชายเมื่ออายุถึงฉกรรจ์แล้วทุก ๆ คน จะต้องมาลงเอยบรรดาหมายหมู่ เข้าสังกัดหมวด กอง กรม รัชการตามหน้าที่ มีราชการเป็นเจ้าหมื่นนายกองควมคุม เมื่อมีการทัพศึก กรมใดต้องเกณฑ์เจ้าหมื่นนายกองก็ควมคุมไพร่พลในกรมนั้น ๆ ไปราชการทัพศึก ในเวลาปกติไพร่พลต้องมีเวรผลัดกันเข้ามาอยู่ประจำทำราชการคนหนึ่งปีละ ๓ เดือน นอกจากเวลาเวรกรรมเข้ามาบรรดาการการเป็นครั้งเป็นคราว จนแก่ชราอายุกว่า ๖๐ ปี ไพร่พลจึงจะได้ปลดพ้นจากหน้าทวารการ ประเพณีมีมาแต่เดิมดังนี้... (ต่อมา) ได้ยอมให้ไพร่พลเสียเงินแทนแรงรับราชการได้ จึงพาให้แลเห็นเหมือนหนึ่งว่า ไพร่พลพวกหนึ่งต้องรับราชการทหาร แต่อีกพวกหนึ่งเป็นเลขไม่ต้องรับราชการทหาร อันที่จริง ไพร่พลทั้งปวงย่อมอยู่ในกฎหมายและวอเกณฑ์ทหาร ซึ่งมีสืบมาแต่โบราณอย่างเดียวกัน มิได้มีวันเลิกถอนวออันเลย...” ครั้นแล้วจึงให้ตราพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหาร รัตนโกสินทร์ ศก ๑๒๔ ให้ชายฉกรรจ์ที่มีอายุครบ ๑๘ ปี รับราชการในกองประจำการมีกำหนด ๒ ปี แล้วปลดไปอยู่ในกองหนุน... ผู้ที่ไ้รับราชการทหารในกองประจำการแล้ว ทรง

พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ผู้แทนพสกนิกรที่ทรงเสียเงินค่าราชการอย่าง
ใด ๆ จนตลอดชีวิต

พร้อมกับไพร่พลชายฉกรรจ์ทั้งหลายทั้งปวง ท่านเหล่านั้นรวม
อยู่ภายใต้กฎเกณฑ์แห่งพระราชบัญญัตินี้ด้วย คือ พระราชวงษ์ทหาร
ศึกทั้งแผ่นดินหม่อมเจ้าขึ้นไป ข้าราชการสัญญาบัตร นักเรียนผู้สำเร็จ
อุดมศึกษา นักเรียนนายทหาร หรือออกนอกลูก ฝึทอยู่ใต้กฎเกณฑ์
แห่งพระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร ร.ศ. ๑๒๔ นั้น ยกเว้นแต่คนจีน คน
ป่าดอย นอกนั้นผู้เป็นชายฉกรรจ์ต่างก็เป็น 'ไพร่พล' เป็นประชากร
มีสิทธิหน้าที่เท่าเทียมกัน รับผิดชอบประเทศชาติด้วยการเป็นทหารด้วยกัน
ทุกคน

จาก 'ไพร่' ที่จวนวไปคำ ขี่ม้าไปขาย มาจนถึง
'ไพร่พล' ผู้มีหน้าที่ต้องป้องกันประเทศรับราชการทหาร ชาย
ฉกรรจ์ของไต่ย้าฝ่ากาลเวลาและเหตุการณ์มาได้ไกลมากโขแล้ว
แต่กาลเวลาข้างหน้ารอทำอยู่ยังมีอีกมาก ชายฉกรรจ์ของเรามี
มรดกสั่งคมในอดีต มีหน้าที่พัฒนาประเทศในปัจจุบัน และ
มีความหวังว่าอนาคตของชาติจะแจ่มจรัส เป็นสัดส่วนของตน
แต่ละส่วนย่อมมีความสำคัญและสัมพันธ์เชื่อมโยงกันประดุจลูก
โซ่ เมื่อเราเคยกล่าวอย่างภาคภูมิใจว่า 'เมืองสุโขทัยนี้ดี' เรา
ก็กล่าวกล่าวในปัจจุบันได้ว่า 'กรุงรัตนโกสินทร์นี้งาม' และด้วย
กตัญญูรู้คุณของอดีตและความเชื่อมั่นในปัจจุบัน เราจึงต้อง
ปณิธานโดยแน่วแน่ว่า กรุงรัตนโกสินทร์นี้จะดำรงคงงามสืบต่อ
ไปในอนาคตกาลเพื่อลูกหลาน ไพร่—ประชากรทั้งหลาย

หลักฐานที่ใช้เรียบเรียงเรื่อง 'ฐานันดรไพร'

หลักฐานที่ใช้เรียบเรียงเรื่องนี้ ปรากฏอยู่ในท้องเรื่องอยู่แล้ว จึงจะขอไม่นำมากล่าวในตอนท้ายเรื่องนี้อีก แต่ในเรื่องจะขอทำคำชี้แจงอยู่บ้าง คือหนังสือกฎหมายตราสามดวง ผู้เขียนไม่มีฉบับของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จึงต้องอาศัยฉบับหอสมุดแห่งชาติ ซึ่งยังมีกฎหมายตราสามดวงฉบับหอสมุดแห่งชาติ ตีพิมพ์เป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๖ (ปีที่ท่านถึงแก่กรรม) ต่อมาโรงพิมพ์ของท่านก็ตีพิมพ์ออกมาจำหน่ายอีกหลายคราว ฉบับที่ผู้เขียนใช้อ้างอิงเป็นการตีพิมพ์ครั้งที่ ๑๐ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ ตัวสะกดการันต์และเลขศักราชกำกับกฎหมายมีบกพร่องผิดพลาดอยู่เป็นอันมาก ไม่สมควรจะยกฉบับนี้ใช้ถ้าเรามีฉบับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ผู้เขียนจึงมีใบบอกกราบละเอียดเลขกำกับหน้าไว้ให้ทั่วเมื่ออ้างอิงถึง กฎหมายลักษณะต่าง ๆ เมื่อใด ครุสภาตีพิมพ์กฎหมายตราสามดวงออกมาจำหน่ายแล้ว ผู้เขียนจึงจะอ้างเลขกำกับหน้ากฎหมายไว้ให้ในคราวแก้ไขชำระเรื่องนี้ต่อไป

ประชุมกฎหมายรัชกาลที่ ๕ ซึ่งประมวลกฎหมายที่ตราออกใช้ในรัชกาลนั้น ผู้เขียนใช้จาก 'กฎหมายในรัชกาลที่ ๕' โรงพิมพ์วิชาวรรณพิมพ์จำหน่ายมานานมาแล้ว ปัจจุบันหาได้ยาก และมีอยู่ด้วยกันรวม ๑๐ เล่ม ผู้เขียนจึงบอกแต่ชื่อกฎหมายและปีประกาศใช้ ไม่ใบบอกว่าเล่มไหนหน้าอะไรเมื่อกล่าวอ้างถึงกฎหมายนั้น ๆ ผู้เขียนหวังว่า ครุสภาคงจะได้รวบรวม 'ประชุมกฎหมายรัชกาลที่ ๕' ออกตีพิมพ์จำหน่าย เช่นที่เคยทำมาแล้วเกี่ยวกับ 'ประชุมประกาศรัชกาล

ที่ ๔ จะเป็นประโยชน์แก่ผู้ใดในเรื่องราวของบ้านเมืองในรัชกาลนั้น
เป็นอันมาก

หนังสือเรื่อง 'กรงสยาม' ของท่านสังฆราช ปาเลกกีวส์ แห่ง
ไวเมอตันรัชกาลที่ ๔ คุณสันต์ ท. โกมลบุตร แปลจากฝรั่งเศสเป็น
ภาษาไทยนำลงอยู่ในวารสาร 'ภาษาและหนังสือ' ยังไม่จบ เป็นหนังสือ
ที่มีหลักฐานหาได้ยากเล่มหนึ่ง จึงหวังว่า คงจะมีสำนักพิมพ์พิมพ์
เป็นเล่มออกจำหน่ายต่อไป

